

6. ประโยชน์ในการศึกษา ปลาเป็นสัตว์ชนิดหนึ่งที่ใช้ในการทดลองค้นคว้าเปรียบเทียบอ้างอิง ในฐานะเป็นส่วนประกอบของชีวภาพ อันเป็นศาสตร์พื้นฐานแขนงหนึ่ง การศึกษาที่ต้องพาดพิงถึงสัตว์พวกปลาอย่างมาก เช่น สมุทรศาสตร์ และชีววิทยาประยุกต์ เป็นต้น ดังนั้น การศึกษาเรื่องปลานอกจากทำให้เกิดความเข้าใจอันดีในชีววิทยาของปลา ที่เป็นส่วนประกอบอันสำคัญยิ่งของมวลสัตว์โลกและธรรมชาติแล้วยังเป็นประโยชน์ต่อสังคมมนุษย์อีกด้วย

7. เป็นธรรมชาติประดัดโลกให้สวยงาม เมื่อเรานำปลามาเลี้ยงประดับบ้าน จะเป็นเครื่องประดับที่มีชีวิตจิตใจและน่ารักน่าเอ็นดู ก่อให้เกิดความเพลิดเพลิน เจริญตา เจริญใจแก่ผู้เป็นเจ้าของยิ่งนักการเลี้ยงปลาจึงนับเป็นงานอดิเรก ซึ่งช่วยผ่อนคลายความเคร่งเครียดจากงานประจำวัน ทั้งยังช่วยปลูกฝังความเมตตาปราณีเพิ่มพูนคุณธรรมทางจิตใจ ส่งเสริมให้เกิดความคิดสร้างสรรค์แก่อนุชนเป็นการแสดงออกซึ่งชุมชนที่รักธรรมชาติเป็นต้น

ปัญหาและอุปสรรคการประมงไทย

เป็นที่ทราบกันดีแล้วว่าการประมงของประเทศไทยที่เป็นมาในอดีตจวบจนปัจจุบัน ได้ช่วยการพัฒนาประเทศรุดหน้าไปหลายด้านทีเดียว ทั้งเป็นการเสริมสร้างฐานเศรษฐกิจของประเทศชาติและช่วยลดภาวะขาดดุลการค้าของประเทศอีกด้วย นั้นเป็นภาพรวมที่ปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจน อย่างไรก็ตามปัญหาและอุปสรรคของการประมงไทยยังคงมี และมีแนวโน้มจะทวีขึ้นตามลำดับ อันเป็นสาเหตุที่ทำให้การพัฒนากิจการประมงไม่รุดหน้าเท่าที่ควร ปัญหาและอุปสรรคเหล่านั้นพอจำแนกตามประเภทการประมงได้ดังนี้

1. การประมงน้ำจืด

1.1 แหล่งประมงเสื่อมโทรม ได้กล่าวแล้วว่าแหล่งประมงน้ำจืดประกอบด้วยแหล่งน้ำธรรมชาติและแหล่งน้ำที่มนุษย์สร้างขึ้นจากอดีตถึงปัจจุบันพบว่าแหล่งประมงน้ำจืดจำนวนมากได้ลดน้อยถอยลงเนื่องจากสาเหตุต่าง ๆ ดังนี้

1.1.1 แหล่งประมงเสื่อมลงโดยภาวะธรรมชาติ เกิดจากการชะล้างและการพังทลายของขอบฝั่ง และการตื้นเขิน โดยวัฏจักรของพันธุ์ไม้น้ำที่เกิดขึ้นในแหล่งน้ำนั่นเอง ตัวอย่างที่มองเห็นได้ชัดเจน คือ หนองบึงธรรมชาติที่เคยเป็นแหล่งน้ำทำการประมงที่อุดมสมบูรณ์ในอดีต ประสบภาวะตื้นเขิน ทำให้สามารถเก็บกักน้ำได้ในปริมาณที่ลดลงซึ่งมีผลให้ที่อยู่อาศัย ตลอดจนสภาพของแหล่งน้ำเสื่อมลง จนมีผลให้การขยายพันธุ์และการเติบโตของทรัพยากรประมงน้ำจืดต้องลดลงด้วย จนต้องมีการบูรณะกันอยู่เป็นประจำ เช่น บึงบอระเพ็ด หนองหาน และกว๊านพะเยา เป็นต้น

1.1.2 การทิ้งสิ่งปฏิกูลจากแหล่งชุมชนลงสู่แหล่งน้ำ จากข้อเท็จจริงที่ปรากฏ เกือบเป็นประเพณีนิยม ชุมชนที่ก่อตั้งขึ้นใกล้แหล่งน้ำจะระบายหรือทิ้งสิ่งปฏิกูลต่างๆ ลงสู่แหล่งน้ำเสมอ ทั้งนี้อาจเป็นเพราะความเชื่อถือแต่ดั้งเดิมที่ปฏิบัติสืบต่อกันมา โดยหวังจะให้แหล่งน้ำ

ทำหน้าที่เจือจางและปรับสิ่งปฏิกูลเหล่านั้นให้มีสภาพคืนตัวภายหลัง ครั้นมีชุมชนมากขึ้นสิ่งปฏิกูลที่ลงสู่แหล่งน้ำมีปริมาณมากขึ้น จนแหล่งน้ำบางแหล่งไม่สามารถปรับตัวให้คืนสภาพได้ทัน จึงได้เกิดมลภาวะในแหล่งน้ำเหล่านั้น อันมีผลให้อัตราเพิ่มของทรัพยากรสัตว์น้ำลดลงเป็นการบั่นทอนแหล่งประมงน้ำจืดไปด้วย

1.1.3 น้ำทิ้งและสิ่งปฏิกูลจากโรงงานอุตสาหกรรม อันเนื่องจากการขยายตัวทางเศรษฐกิจของประเทศ และการเพิ่มโรงงานอุตสาหกรรมในรูปแบบต่างๆ ขึ้นมากมายซึ่งส่วนใหญ่มักจะอยู่ใกล้แหล่งน้ำ เพื่อความสะดวกในการใช้น้ำ เพื่อประโยชน์ของโรงงาน รวมทั้งระบบหล่อเย็น น้ำทิ้งและสิ่งปฏิกูลจากโรงงานได้ปลดปล่อยลงสู่แหล่งน้ำเสมอๆ บรรดาน้ำทิ้งและสิ่งปฏิกูลที่ปล่อยลงสู่แหล่งน้ำส่วนใหญ่เป็นอินทรีย์สารและน้ำที่มีอุณหภูมิสูง ซึ่งเป็นอันตรายต่อสัตว์น้ำทั้งสิ้น แม้ว่าจะมีการควบคุมอย่างเคร่งครัดจากกฎและระเบียบ ด้วยปริมาณโรงงานที่เพิ่มขึ้นอย่างมากมาย ทำให้ขั้นตอนในการปฏิบัติและตรวจสอบเป็นไปได้ไม่ทั่วถึง ซึ่งมีผลให้แหล่งประมงน้ำจืดเสื่อมโทรมทั้งสิ้น

1.1.4 การใช้สารพิษในการกสิกรรม ประเทศไทยเป็นประเทศเกษตรกรรม ประชาชนส่วนใหญ่ประมาณเกือบ 80% เป็นเกษตรกรมีอาชีพทำการกสิกรรมและปศุสัตว์ ในด้านการกสิกรรมครอบคลุมพื้นที่ส่วนใหญ่ของประเทศ การพัฒนาเทคโนโลยีทางการกสิกรรมให้เพิ่มผลผลิตสูงขึ้น อันมีผลทำให้การใช้สารพิษเพื่อปราบศัตรูพืชเพิ่มขึ้นด้วยสารเคมีเหล่านี้บางชนิดมีระยะการเสื่อมสลายช้า เมื่อถูกชะล้างจากพื้นลงสู่พื้นดินและลงสู่แหล่งน้ำในที่สุด การสะสมสารพิษในแหล่งน้ำนี้เมื่อถึงระดับหนึ่งจะเป็นอันตรายต่อสัตว์น้ำโดยตรง หรือเป็นอันตรายต่อการขยายพันธุ์ของสัตว์น้ำ อันเป็นการเพิ่มความเสื่อมโทรมของแหล่งประมง

1.2 ทรัพยากรสัตว์น้ำถูกจับมากเกินไป ทรัพยากรการประมงเป็นทรัพยากรทดแทนที่สร้างเสริมได้ แต่อยู่ในระดับที่จำกัด หากถูกนำมาใช้ในสัดส่วนที่เหมาะสมจะสามารถใช้ได้ตลอดไป หากแต่ปัจจุบันทรัพยากรประมงน้ำจืดได้ถูกนำไปใช้เกินขอบเขตด้วยสาเหตุดังนี้

1.2.1 การเพิ่มของประชากร ประเทศไทยมีอัตราการเพิ่มของประชากรปีละประมาณ 1.5% จนปัจจุบัน (พ.ศ. 2544) มีประชากรมากกว่า 62 ล้านคน ในขณะที่การขยายตัวของแหล่งน้ำเป็นไปอย่างเชื่องช้า ประกอบกับแหล่งน้ำเดิมประสบภาวะเสื่อมโทรมดังกล่าวแล้ว ความสามารถในการผลิตอาหารจากแหล่งน้ำจึงไม่สมดุลกับจำนวนประชากร จึงเป็นเหตุให้มีการนำทรัพยากรมาใช้เกินกำลังผลิต

1.2.2 การจับสัตว์น้ำโดยละเมิดกฎหมาย ตาม พ.ร.บ.การประมง ได้ห้ามวิธีการจับสัตว์น้ำโดยการใช้ยาเบื่อเมา วัตถุระเบิด และการใช้กระแสไฟฟ้า ทั้งนี้เนื่องจากการใช้วิธีการดังกล่าวเป็นการทำลายทรัพยากรประมงโดยตรง แม้กระนั้นก็ยังมีการฝ่าฝืนซึ่งในทางปฏิบัติ

แล้วเจ้าหน้าที่บ้านเมืองไม่มีอัตรากำลังพอในการปราบปราม จึงทำให้ทรัพยากรประมงถูกทำลายมากเกินขอบเขต

ผลเสียการไม่รู้จักรักษาทรัพยากรสัตว์น้ำ

1. ขาดอาหาร โดยเฉพาะชาวเอเชียแล้วใช้ปลาเป็นอาหารคู่กับข้าวและบริโภคเนื้อปลาแทนอาหารโปรตีนจากสัตว์อื่นๆ ได้ ถ้าเราไม่รู้จักรักษาแล้ว สัตว์น้ำก็จะสูญพันธุ์ เราจะไม่สามารถหาอาหารจากสัตว์น้ำได้เลย

2. ขาดผลพลอยได้ทางเศรษฐกิจเนื่องจากสัตว์น้ำเป็นอาหารของคนทุกชาติทุกภาษาผลิตภัณฑ์ต่างๆ จากสัตว์น้ำเมื่อมีจำนวนมากก็จะส่งขายต่างประเทศ ทำให้ประเทศมีรายได้เพิ่มขึ้น ถ้าเราไม่รู้จักรักษาทรัพยากรสัตว์น้ำ มันจะลดจำนวนลงอย่างรวดเร็วและหมดไปในที่สุดและเป็นผลเสียทางเศรษฐกิจ

3. ขาดสมดุลทางธรรมชาติ มีแมลงหลายชนิดที่เป็นภัยต่อมนุษย์ สัตว์เลี้ยง และพืชก่อความเสียหายอย่างมากมาย แมลงหลายชนิดวางไข่และเจริญเติบโตอยู่ในน้ำและเป็นแมลงที่เป็นภัย ดังนั้น ถ้าไม่มีปลาเป็นตัวคอยกำจัดแล้ว ก็ก่อให้เกิดอันตรายแก่มนุษย์ พืช สัตว์

4. ขาดผลพลอยได้อื่นมีค่า อุตสาหกรรมประมงให้ผลพลอยได้หลายประการ เช่น เชื้อเพลิง สบู่ สี น้ำมันดิบปลา ปุ๋ย เครื่องประดับ เป็นต้น ถ้าเราไม่รู้จักรักษาทรัพยากรสัตว์น้ำแล้วก็จะขาดผลพลอยได้เหล่านี้

พื้นฐานทางวิทยาศาสตร์และสิ่งแวดล้อม

ประเทศไทยมีทรัพยากรธรรมชาติกระจายอยู่ทั่วไป โดยธรรมชาติทรัพยากรที่เกิดขึ้นจะมีชนิด ปริมาณและสัดส่วนที่พอดี ซึ่งทำให้เกิดภาวะสมดุลเสมอ ทรัพยากรธรรมชาติแต่ละประเภทมีความเกี่ยวโยงสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน การทำให้ทรัพยากรธรรมชาติบริเวณใดบริเวณหนึ่งกระทบกระเทือนหรือเสียหายขึ้น ไม่เพียงแต่จะส่งผลกระทบต่อบริเวณนั้นเท่านั้น แต่อาจกระทบกระเทือนต่อพื้นที่ใกล้เคียง หรือต่อทรัพยากรธรรมชาติอื่น ๆ ที่มีอยู่ในบริเวณเดียวกันนั้นด้วย เนื่องจากจะมีทรัพยากรหลายสิ่งหลายอย่างอยู่รวมด้วยกันเสมอ

ในช่วงกว่า 30 ปี ที่ผ่านมา ประชากรของประเทศได้เพิ่มปริมาณมากขึ้นอย่างรวดเร็ว โดยเพิ่มจาก 8 ล้านคน ในปี พ.ศ. 2454 เป็น 54 ล้านคน ในปี พ.ศ. 2530 และเป็น 62 ล้านคน ในปี พ.ศ. 2542 และจะยังเพิ่มปริมาณมากขึ้นอีกในอนาคต การเพิ่มขึ้นของประชากรทำให้ทรัพยากรธรรมชาติถูกใช้เพื่อสนองความต้องการของมนุษย์มากขึ้น ซึ่งจะก่อให้เกิดผลกระทบต่อสมดุลของธรรมชาติ และต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์มากยิ่งขึ้นด้วย โดยเฉพาะปัญหาเกี่ยวกับพื้นที่ทำกินและปัญหาการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

เนื่องจากทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่บนพื้นโลกนี้มีจำนวนจำกัด จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องใช้อย่างสมเหตุสมผล ดังนั้น การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมหรือการสร้างจริยธรรมในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่จะช่วยรักษาความสมดุลของธรรมชาติ จึงเป็นสิ่งจำเป็นและเป็นแนวทางสำคัญที่จะช่วยป้องกันแก้ไขและพัฒนาคุณภาพสิ่งแวดล้อมเพื่อที่จะสามารถใช้ทรัพยากรธรรมชาติได้อย่างยั่งยืน

การอนุรักษ์

ความหมายของการอนุรักษ์

การอนุรักษ์ เป็นคำที่เริ่มนำมาใช้เมื่อนุษย์ได้ประสบกับปัญหาความเสื่อมโทรมของสภาพแวดล้อม จึงทำให้เกิดแนวคิดที่จะสงวนและรักษาคุณภาพของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเอาไว้ การอนุรักษ์มีความหมายตามพจนานุกรมราชบัณฑิตยสถานว่า “การรักษาให้คงเดิม” จึงทำให้มีผู้เข้าใจความหมายของการอนุรักษ์ไปในแนวทางในการเก็บรักษาให้คงสภาพเดิมไว้ ไม่สามารถแตะต้องได้ ซึ่งมีได้ครอบคลุมความหมายที่แท้จริงทั้งหมดแต่อย่างใด นักวิชาการหลายท่านให้ความหมายของการอนุรักษ์ในเชิงอนุรักษ์วิทยาไว้ดังนี้

เกษม จันทร์แก้ว (2540 : 112) ให้ความหมาย การอนุรักษ์ ว่า “เป็นการใช้ตามความต้องการและประหยัดไว้เพื่อใช้ในอนาคต” ซึ่งก็หมายถึง “การใช้ประโยชน์อย่างมีเหตุผล (to Use Rationally) และมีการสร้างสรรค์ (Build Up)

นิวัติ เรืองพานิช (2537 : 15) กล่าวว่า “การอนุรักษ์ หมายถึง การรู้จักใช้ทรัพยากรอย่างชาญฉลาดให้เป็นประโยชน์ต่อมหาชนมากที่สุดและใช้ได้เป็นเวลานานมากที่สุด ทั้งนี้ต้องให้สูญเสียทรัพยากรโดยเปล่าประโยชน์น้อยที่สุด และต้องกระจายการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรโดยทั่วถึงกันด้วย”

วินัย วีระพัฒน์านนท์ (2530 : 192) อธิบายว่า “การอนุรักษ์เป็นการสงวน รักษาไว้เพื่อให้คงอยู่ตลอดไป หรือเพื่อสงวนไว้ให้คงอยู่นานที่สุดเท่าที่จะทำได้ หรือเพื่อสงวนไว้เพื่อประโยชน์ต่อมวลมนุษย์มากที่สุด ซึ่งหมายถึง การบำรุงรักษา และใช้อย่างฉลาดนั่นเอง”

จากความหมายของการอนุรักษ์แนวต่างๆ อาจสรุปได้ว่า “การอนุรักษ์ หมายถึง การใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างชาญฉลาดเพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดและมีระยะเวลาในการใช้งานอย่างต่อเนื่องและสม่ำเสมอ”

ความจำเป็นที่ต้องมีการอนุรักษ์

จากการพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจและสังคมเพื่อความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นของมนุษย์ ความจำเป็นอย่างหนึ่งที่ต้องคำนึงถึง คือ ชีวจำกัคของทรัพยากรธรรมชาติและสมดุลของระบบนิเวศ เนื่องจากในช่วงที่ผ่านมามีการพัฒนาของมนุษย์ได้สร้างความเสียหายและความเสื่อมโทรมแก่ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ไม่ว่าจะเป็นการพังทลายของดิน การเกิดภาวะแห้งแล้ง การสูญเสียพื้นที่เพาะปลูก การเกิดมลพิษ การทำลายป่า สภาพการดังกล่าวข้างต้นทำให้เห็นถึงความสำคัญของการอนุรักษ์ ครอบคลุมถึงระบบการจัดการระบบสิ่งแวดล้อมหรือการผลิตหรือการดำรงไว้ให้คงอยู่ยาวนานอย่างเหมาะสมในทุกๆ ด้าน เราอาจกล่าวถึงความจำเป็นที่จะต้องอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมไว้เนื่องจาก

1. การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมนั้น จะทำให้มีทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมใช้ได้แบบยั่งยืน (Sustained Yield) ตลอดไป เนื่องจากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่มีความจำเป็นในการยังชีพและการพัฒนาประเทศได้ถูกทำลายจนร่อยหรอลงไปทุกที
2. การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมนั้น จะกำหนดวิธีการปฏิบัติที่ถูกต้องในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เพื่อป้องกันและแก้ไขปัญหาการร่อยหรอแลเสื่อมคุณภาพลงของทรัพยากรที่สำคัญ ทั้งที่เป็นปัญหาเฉพาะหน้าและปัญหาที่ยืดเยื้อมานาน
3. การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มุ่งหวังที่จะให้เกิดความเพิ่มพูนของสิ่งแวดล้อม (Environment) ภายในระบบ เพื่อที่จะเป็นปัจจัยสำคัญในการพัฒนาประเทศต่อไปในอนาคต

วัตถุประสงค์ของการอนุรักษ์

การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มีวัตถุประสงค์หลัก 3 ประการ คือ

1. เพื่อลดการสูญเสียทรัพยากรธรรมชาติทรัพยากรธรรมชาติมีการสูญเสียไปเนื่องจากถูกนำมาใช้และถูกทำลายลงอย่างต่อเนื่อง จากสาเหตุ 3 ประการ คือ
 - 1.1 จากมนุษย์เป็นสาเหตุใหญ่และสำคัญที่สุดที่ทำให้ทรัพยากรธรรมชาติมีการสูญเสียไป นอกจากมนุษย์จะได้นำทรัพยากรธรรมชาติมาใช้เพื่อการดำรงชีวิต อันได้แก่ การใช้เป็นอาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย ยารักษาโรค เครื่องมือเครื่องใช้และการอำนวยความสะดวกสบายต่างๆ แล้ว บางครั้งมนุษย์ยังทำลายทรัพยากรธรรมชาติโดยรู้เท่าไม่ถึงการณ์และใช้อย่างฟุ่มเฟือยอีกด้วย ความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีของมนุษย์ที่เพิ่มขึ้น
 - 1.2 จากโรคและสัตว์ต่าง ๆ ทรัพยากรธรรมชาติบางประเภทถูกทำลายลงด้วยโรคและสัตว์ต่าง ๆ เช่น พืชและสัตว์บางชนิดถูกโรคและแมลงทำลาย ในบางแห่งมีการสูญเสียของทรัพยากรธรรมชาติโดยตรงแต่ก็ส่งผลเสียหายในทางอ้อมโดยเฉพาะอย่างยิ่งโรคและสัตว์ที่ทำให้

มนุษย์เกิดโรคภัยไข้เจ็บต่าง ๆ ทำให้ทรัพยากรมนุษย์เสียหาย ต้องนำทรัพยากรธรรมชาติชนิดอื่นมาใช้ในการบำบัดรักษาอย่างต่อเนื่อง

1.3 จากธรรมชาติปรากฏการณ์ธรรมชาติบางอย่างก็สร้างความเสียหายต่อทรัพยากรธรรมชาติได้ เช่น การเกิดไฟป่า ความแห้งแล้ง อุทกภัย วัตภัย การระเบิดของภูเขาไฟ แม้จะมีได้ปรากฏในทุกแห่งแต่ก็สร้างความเสียหายอย่างมหาศาลต่อทรัพยากรธรรมชาติบางประเภทและส่งผลกระทบต่อทรัพยากรธรรมชาติประเภทอื่นได้เช่นกัน

นอกจากนี้ทรัพยากรธรรมชาติบางประเภทถ้าปล่อยทิ้งในสภาพธรรมชาติ อาจมีการสูญเสียไปได้เอง เช่น การตายของต้นไม้และสัตว์ป่าเมื่อหมดอายุขัย การระเหยของน้ำ การเสื่อมของสภาพดิน เป็นต้น

การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติจะช่วยทำให้ทรัพยากรธรรมชาติสูญเสียไปอย่างมีเหตุผลมิใช่สูญเสียไปโดยเปล่าประโยชน์หรือไม่คุ้มค่างกับผลที่ได้รับ ทรัพยากรธรรมชาติที่หายากจะได้รับการปกป้องคุ้มครองให้คงอยู่ตลอดไป นอกจากนี้ทรัพยากรธรรมชาติที่เสื่อมโทรมก็จะได้รับการปรับปรุงแก้ไขให้กลับมีสภาพอุดมสมบูรณ์ขึ้นอีก

2. เพื่อให้มนุษย์ได้รับประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน เนื่องจากมนุษย์ได้นำทรัพยากรธรรมชาติมาใช้ประโยชน์ในหลาย ๆ ด้าน พอสรุปได้ดังนี้ คือ

2.1 ใช้เป็นปัจจัยสี่ในการดำรงชีวิต ได้แก่ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค ปัจจัยเหล่านี้เป็นปัจจัยพื้นฐานที่มนุษย์ต้องใช้เพื่อการดำรงชีวิตและไม่สามารถขาดปัจจัยใดปัจจัยหนึ่งไปได้ปัจจัยสี่นี้มนุษย์ได้มาจากทรัพยากรธรรมชาติทั้งทางตรงและทางอ้อม สิ่งประดิษฐ์ต่าง ๆ ที่มนุษย์คิดค้นขึ้นเพื่อใช้เป็นปัจจัยสี่ก็ต้องอาศัยวัตถุดิบจากทรัพยากรธรรมชาติทั้งสิ้น

2.2 เครื่องมือเครื่องใช้และสิ่งอำนวยความสะดวก แม้จะมีใช้ปัจจัยพื้นฐานต่อการดำรงชีวิต แต่ก็เป็นที่มนุษย์ไม่สามารถที่จะขาดไปได้เช่นกัน เช่น เครื่องจักร เครื่องยนต์ อุปกรณ์เครื่องใช้ในครัวเรือน อุปกรณ์เครื่องใช้ในสำนักงาน เครื่องใช้ไฟฟ้า ฯลฯ ซึ่งสิ่งต่างๆ เหล่านี้ผลิตขึ้นมาโดยใช้ทรัพยากรธรรมชาติแทบทั้งสิ้น

2.3 การนันทนาการ ทรัพยากรธรรมชาติที่มีความสวยงามตามธรรมชาติ เช่น น้ำตก ทิวเขา ชายทะเล ป่าไม้ ฯลฯ แม้จะไม่สามารถตีค่าเป็นตัวเงินในทางเศรษฐกิจได้ แต่ก็มีคุณค่าทางจิตใจต่อมนุษย์ในด้านการพักผ่อนหย่อนใจเป็นอย่างมาก ซึ่งในสภาวะปัจจุบันมนุษย์ที่อยู่ในเมืองใหญ่ ๆ กำลังประสบกับความเคร่งเครียดต่อการทำงาน การประกอบธุรกิจ และความเป็นอยู่ จึงมีความต้องการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติเพื่อการนันทนาการเพิ่มมากขึ้น

3. เพื่อเป็นการรักษาสมดุลของธรรมชาติ

ในสภาพธรรมชาติทั่ว ๆ ไปแล้วจะมีทรัพยากรธรรมชาติเป็นองค์ประกอบอยู่เสมอ ซึ่งในแต่ละพื้นที่ที่มีความแตกต่างกันไป 4 ลักษณะ คือ ชนิด (Diversity) ปริมาณ (Quantity) สัดส่วน (Proportion) และการกระจาย (Distribution) ขององค์ประกอบอันได้แก่ทรัพยากรธรรมชาติต่าง ๆ นั้นเอง โดยทรัพยากรธรรมชาติเหล่านี้จะมีลักษณะการทำงานที่แตกต่างกันไป ซึ่งจะมีความสัมพันธ์และควบคุมกันเองมากบ้างน้อยบ้างขึ้นอยู่กับหน้าที่และบทบาทของทรัพยากรธรรมชาติแต่ละชนิด ทำให้ระบบของธรรมชาติดำเนินไปได้ด้วยดีอันเป็นสภาพสมดุลทางธรรมชาติ ถ้าทรัพยากรธรรมชาติบางส่วนถูกนำไปใช้หรือถูกทำลายลงบ้าง ธรรมชาติจะพยายามปรับตัวเองให้อยู่ในสภาพสมดุลได้ แต่ในปัจจุบันพบว่าเกิดความไม่สมดุลของธรรมชาติในพื้นที่ต่างๆ เนื่องจากสาเหตุ 3 ประการคือ

3.1 การใช้หรือทำลายทรัพยากรธรรมชาติมากเกินไป ทรัพยากรธรรมชาติบางชนิดได้ถูกนำมาใช้หรือทำลายลงไปอย่างมาก ทำให้องค์ประกอบทั้ง 4 ลักษณะในพื้นที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก จนธรรมชาติไม่สามารถปรับตัวเองให้อยู่ในสภาพสมดุลได้ ประโยชน์ต่างๆ ที่ทรัพยากรธรรมชาติเคยเอื้ออำนวยให้จึงถูกทำลายลงไปด้วย เช่น การตัดไม้ออกจากป่ามากเกินไป จนสภาพป่าเสื่อมโทรม ทำให้เกิดความไม่สมดุลในพื้นที่นั้น

3.2 การเกิดของเสียหรือมลภาวะเป็นพิษ การนำทรัพยากรธรรมชาติมาใช้ประโยชน์ไม่สามารถใช้ให้เกิดประสิทธิภาพได้ทั้งหมดทุกส่วน อาจมีของเสียบางอย่างหลงเหลืออยู่รวมทั้งในกระบวนการใช้ประโยชน์ย่อมมีมลภาวะบางอย่างเกิดขึ้น ของเสียหรือมลภาวะเหล่านี้ อาจเกิดขึ้นจำนวนไม่มากนัก แต่เมื่อสะสมกันเป็นเวลานานย่อมส่งผลเสียต่อสภาพความสมดุลของธรรมชาติได้ เช่น การทำเหมืองแร่ทำให้เกิดฝุ่นละอองต่างๆ ขึ้นมากมาย การถางป่าทำให้เกิดตะกอนทับถมในเขื่อนมากขึ้น

3.3 ทรัพยากรธรรมชาติถูกทำลายอย่างต่อเนื่องการใช้หรือทำลายทรัพยากรธรรมชาติมากเกินไปและการเกิดของเสียและมลภาวะเป็นพิษที่กล่าวมาข้างต้นจะส่งผลกระทบต่อทรัพยากรธรรมชาติประเภทอื่นได้อย่างต่อเนื่อง อาจทำให้ทรัพยากรธรรมชาติที่ยังหลงเหลืออยู่ถูกทำลายไปได้อีก เช่น ในการเปลี่ยนพื้นที่ป่าชายเลนไปทำนาเกลือ นอกจากจะเป็นการทำลายพันธุ์ไม้ในป่าชายเลนแล้ว ของเสียที่เกิดจากการเลี้ยงกุ้งจะส่งผลกระทบต่อสัตว์น้ำตามธรรมชาติอีกหลายชนิดที่อาศัยอยู่ในป่าชายเลน โดยเป็นการทำลายแหล่งอาหารและแหล่งที่อยู่อาศัยของมันโดยสิ้นเชิง ทำให้สัตว์น้ำไม่สามารถอยู่อาศัยในพื้นที่บริเวณนั้นได้องค์ประกอบของสภาพธรรมชาติจึงมีการเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่องก่อให้เกิดความไม่สมดุลของธรรมชาติอันจะเอื้ออำนวยประโยชน์ทั้งทางตรงและทางอ้อมให้แก่มนุษย์สืบไป

หลักการทางอนุรักษ์

ธรรมชาติของทรัพยากรเมื่อถูกนำมาใช้นั้น ขึ้นอยู่กับว่าเป็นทรัพยากรประเภทใด ซึ่งมีสมบัติเฉพาะตัวของมัน แต่ที่เหมือนกันก็คือ เมื่อมีการใช้ก็ต้องเกิดความเสื่อมโทรม และ/หรือ ทรัพยากรย่อยหรือบางชนิดของทรัพยากรอาจลดน้อยลงหรือเสื่อมโทรม ทำให้หายากหรือสูญหายไปก็ได้ ดังนั้นการอนุรักษ์จึงต้องกำหนดหลักการให้ชัดเจน เพื่อนำไปสู่การสร้างมาตรการและสร้างแผนการอนุรักษ์ต่อไป สำหรับหลักการอนุรักษ์นั้นสามารถสรุปได้ ดังนี้ (เกษม จันทร์แก้ว, 2540 : 83-84)

หลักการที่ 1 การใช้แบบยั่งยืน

ทรัพยากรทุกประเภททุกกลุ่มต้องมีแผนการใช้ที่ยั่งยืน (Sustainable Utilization) ซึ่งต้องมีการวางแผนการใช้ตามคุณสมบัติเฉพาะตัวของทรัพยากร พร้อมทั้งมีการเลือกใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสมที่จะใช้ทรัพยากรนั้น ให้เหมาะสมกับชนิดของทรัพยากร ปริมาณการเก็บเกี่ยวเพื่อการใช้ ช่วงเวลาที่จะนำไปใช้ และกำจัด/บำบัดของเสียและมลพิษให้หมดไป หรือเหลือน้อยจนไม่มีพิษภัยโดยจะต้องพิจารณาอย่างรอบคอบถึงผลได้ผลเสีย ความขาดแคลนหรือความหายากในอนาคต อีกทั้งพิจารณาทางหลักเศรษฐศาสตร์อย่างถี่ถ้วนด้วย

หลักการที่ 2 การฟื้นฟูสิ่งที่เสื่อมโทรม

ทรัพยากรธรรมชาติและที่มนุษย์สร้างขึ้น เมื่อมีการใช้แล้วย่อมเกิดความเสื่อมโทรม เพราะใช้เทคโนโลยีที่ไม่เหมาะสม เก็บเกี่ยวมากเกินไปจนความสามารถในการปรับตัวของระบบ มีสารพิษเกิดขึ้น เก็บเกี่ยวบ่อยเกินไปและไม่ถูกต้องตามกาลเวลา จำเป็นต้องฟื้นฟูให้ดีเสียก่อน จนทรัพยากร/สิ่งแวดล้อมนั้นๆ ตั้งตัวได้ จึงสามารถนำมาใช้ได้ ในโอกาสต่อไป อาจใช้เวลาฟื้นฟู การกำจัด การบำบัด หรือการทดแทนเป็นปี ๆ จึงจำเป็นจะต้องหาวิธีการปรับปรุงของที่ไม่ดีหรือเสื่อมโทรมให้ดีขึ้นก่อนที่จะนำไปใช้ในโอกาสต่อไป และถ้าทรัพยากรธรรมชาติใดที่มีสภาพล่อแหลมต่อการสูญหายหรือจะหมดไปหากดำเนินการไม่ถูกต้องตามหลักวิชา ควรอย่างยิ่งที่จะได้หาแนวทางปรับปรุงให้อยู่ในลักษณะที่ดีขึ้น

หลักการที่ 3 การสงวนของทรัพยากร

ทรัพยากรบางชนิด/ประเภทมีการใช้มากเกินไป หรือมีการแปรสภาพเป็นสิ่งอื่น ทำให้บางชนิดของทรัพยากร/สิ่งแวดล้อมหายาก ถ้าปล่อยให้มีการใช้เกิดขึ้นแล้ว อาจทำให้เกิดการสูญพันธุ์ได้ จำเป็นต้องสงวนหรือเก็บไว้ เพื่อเป็นแม่พันธุ์หรือเป็นตัวแม่บพในการผลิตให้มากขึ้น จนแน่ใจว่าได้ผลผลิตปริมาณมากพอแล้ว ก็สามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้

หลักการอนุรักษ์ทั้ง 3 หลักการนี้ มีความสัมพันธ์ต่อกันและกัน กล่าวคือ ต้องใช้ร่วมกันตั้งแต่ใช้ทรัพยากร ต้องพินิจพิเคราะห์ให้ดีว่า จะมีทรัพยากรใช้ตลอดไปหรือไม่ ถ้าใช้แล้วมี

สิ่งใดที่มีความเสื่อมโทรมของทรัพยากรประเภทใดที่เกิดขึ้น หรือถ้าสิ่งใดใช้มากเกินไปจำเป็นต้องมีการสงวนหรือเก็บรักษาไว้ จะเห็นได้ว่า ขั้นตอนทั้ง 3 หลักการจะผสมผสานกันเสมอ

แนวทางการอนุรักษ์

จากปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม หน่วยงานต่างๆ ทุกฝ่ายได้พยายามทุกวิถีทางเพื่อที่จะรักษาความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมไว้ การที่จะบรรลุเป้าหมายตามหลักการของการอนุรักษ์ อาจสรุปเป็นแนวทางกว้าง ๆ ดังนี้

1. การให้การศึกษาย่อยแพร่ประชาสัมพันธ์ จากความเชื่อพื้นฐานที่ว่ามนุษย์คือตัวการสำคัญทำให้สิ่งแวดล้อมเกิดการเสื่อมโทรม ดังนั้น การแก้ปัญหาจึงควรเริ่มต้นที่มนุษย์ จะต้องให้การศึกษากับคนในสังคม เพื่อให้เขาได้ตระหนักในบทบาทหน้าที่ของเขาเองต่อสิ่งแวดล้อม รูปแบบของการศึกษาจะต้องมีลักษณะเสริมสร้างทัศนคติ ความคิดเกี่ยวกับความเข้าใจและรู้จักตนเอง รู้จักสังคมและสภาพแวดล้อมที่ตนเองมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง เพื่อใช้เป็นพื้นฐานในการเลือกตัดสินใจ ต่อการเลือกอยู่ในสิ่งแวดล้อมที่มีคุณภาพหรือเสื่อมเพียงใด เพราะการแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมนั้น มิใช่อยู่ที่หยุดพัฒนาทางเศรษฐกิจหรือเทคโนโลยี แต่ความสำคัญนั้นอยู่ที่การเปลี่ยนแปลงทัศนคติของคน เพื่อให้เขาสามารถเปลี่ยนพฤติกรรมไปในทิศทางส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม การให้การศึกษานี้จะต้องทำไปพร้อมทั้งการศึกษาในระบบและการศึกษานอกระบบในทุกระดับโดยอาศัยวิธีการต่างๆ ชนิด รวมทั้งการเผยแพร่ประชาสัมพันธ์เพื่อให้เข้าถึงตัวประชาชนให้มากที่สุด

2. การปรับปรุงคุณภาพในการที่จะผลิตหรือใช้ทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพ อีกครั้งหนึ่ง เป็นวิธีการตรงที่ช่วยแก้ไขปัญหามลพิษทางอากาศและภาวะแวดล้อมเสื่อมโทรม เช่น ในโครงการพัฒนาที่ดินชายฝั่งทะเลซึ่งแต่เดิมเป็นบริเวณที่รกร้างว่างเปล่าไม่ถูกใช้ให้เป็นประโยชน์เท่าที่ควรเนื่องจากเป็นดินเค็ม จึงมีการพัฒนาคุณภาพขึ้นเพื่อใช้ประโยชน์ในด้านต่าง ๆ

3. การลดอัตราการสูญเสีย เนื่องจากปัจจุบันมนุษย์บริโภคทรัพยากรกันอย่างฟุ่มเฟือยไม่คุ้มค่าและไม่ค่อยได้ใช้ให้อยู่ในขอบเขตที่จำกัด เช่น การตัดต้นไม้ต้นหนึ่งแทนที่จะใช้ประโยชน์จากต้นไม้หลายๆ ส่วน แต่กลับใช้ประโยชน์เฉพาะส่วนที่เป็นลำต้นเท่านั้น ส่วนที่เหลือ เช่น กิ่ง ใบ และส่วนอื่นๆ มักถูกทิ้งไป ซึ่งแท้ที่จริงแล้วส่วนต่างๆ เหล่านี้สามารถที่จะนำมาใช้ประโยชน์ได้ทั้งสิ้น ไม่ควรทิ้งขว้างให้เปล่าประโยชน์

4. การนำกลับมาใช้ประโยชน์ใหม่ (Recycle) อุปกรณ์เครื่องใช้บางอย่างที่เคยใช้ในชีวิตประจำวันของครัวเรือน เมื่อเกิดการชำรุดหรือต้องการทิ้งย่อมจะมีส่วนที่เหลือเป็นเศษที่เรียกว่า เศษวัสดุ เช่น เหล็ก อลูมิเนียม สังกะสี ทองแดง ตะกั่ว พลาสติก กระดาษ ฯลฯ สิ่งเหล่านี้สามารถที่จะนำมาใช้ประโยชน์ได้ใหม่อีกโดยการเก็บรวบรวมแล้วนำไปหลอมใหม่ เช่น พวกโลหะหรือกระดาษนำไปย่อยและผลิตออกมาเป็นกระดาษใหม่

5. การใช้สิ่งทดแทน เมื่อทรัพยากรธรรมชาติที่ใช้ประโยชน์ได้ดีในอดีตเริ่มร่อยหรอลง เนื่องจากมีความต้องการเกี่ยวกับการบริโภคสูง ดังนั้น จึงจำเป็นต้องศึกษาเพื่อหาช่องทางเพื่อนำทรัพยากรอื่นๆ ที่มีคุณภาพเหมือนกันหรือคล้ายคลึงกัน มาทำหน้าที่ในงานประเภทเดียวกัน จะต้องศึกษาค้นคว้าวิจัยทรัพยากรธรรมชาติอื่นๆ ที่ยังไม่ถูกใช้ประโยชน์ว่ามีอะไรบ้าง ที่น่าจะสามารถนำมาใช้ประโยชน์ทดแทนทรัพยากรเดิมที่กำลังจะหมดไป เช่น การนำพลังงานแสงอาทิตย์และพลังงานน้ำมาใช้ทดแทนน้ำมันซึ่งจะต้องหมดไปในอนาคต

6. การใช้สิ่งที่มีคุณภาพรองลงมา ธรรมชาติของทรัพยากรชนิดเดียวกันอาจจะมีคุณภาพแตกต่างกันออกไป เช่น ไม้ที่อยู่ในป่าบางชนิดเป็นไม้เนื้อแข็งเมื่อนำมาแปรรูปจะได้ไม้ที่มีความแข็งแรงทนทาน มนุษย์จึงเลือกนำไม้เหล่านี้มาใช้ประโยชน์กันมากจนทำให้ปริมาณของไม้เหล่านี้ร่อยหรอลงจนเกือบหมด เช่น ไม้เคี่ยม ไม้ตะเคียนทอง เป็นต้น แนวทางที่จะช่วยแก้ปัญหา คือ การใช้ไม้ที่มีคุณภาพรองลงมา โดยนำไม้ที่มีคุณภาพรองลงมานั้นไปอบน้ำยา หรือ ออบน้ำยา เพื่อรักษาคุณภาพของเนื้อไม้ให้ทนทานเทียบเท่าไม้เนื้อแข็งที่กำลังจะหมดไป

7. การสำรวจหาทรัพยากรธรรมชาติใหม่ๆ ทรัพยากรธรรมชาตินั้นยังมีอยู่อีกมากมายซึ่งเชื่อกันว่ายังไม่ถูกค้นพบ ถ้าหากมีการสำรวจกันอย่างจริงจังแล้วน่าจะพบทรัพยากรที่สามารถจะนำมาใช้ในการดำรงชีวิตของมนุษย์ได้อีกมาก

8. การป้องกันรักษาทรัพยากรที่จำเป็นและหายากด้วยความระมัดระวัง เป็นการป้องกันไม่ให้ทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ในสิ่งแวดล้อมร่อยหรอลงรวดเร็วเกินไป หรือป้องกันสารมลพิษหรือวัตถุเป็นพิษไม่แปรคเป็นสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์อาศัย

ปัญหาและอุปสรรคในการอนุรักษ์

จากสถานการณ์ปัจจุบันพบว่า ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเป็นจำนวนมากกำลังอยู่ในสภาวะที่เสื่อมโทรม ซึ่งความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาตินั้นมีสาเหตุสำคัญ 2 ประการ คือ ความเสื่อมโทรมที่เกิดขึ้นจากสภาวะแวดล้อม และความเสื่อมโทรมที่เกิดขึ้นจากการกระทำของมนุษย์ทั้งโดยตั้งใจและไม่ตั้งใจ การดำเนินการด้านเหล่านี้ทั้งสองประการนี้มีผลมาจาก

1. หน่วยงานของรัฐและประชาชนขาดความรู้ความเข้าใจถึงความสำคัญและความจำเป็นในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเหล่านั้น
2. ขาดองค์การรับผิดชอบที่จะดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยตรงและอย่างมีประสิทธิภาพ
3. ขาดการร่วมมือและประสานงานจากส่วนท้องถิ่น เนื่องจากไม่มีความรู้สึกร่วมในการเป็นเจ้าของทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมเหล่านั้น และไม่เข้าใจถึงประโยชน์ที่ท้องถิ่นจะได้รับ จึงช่วยกันทำลายเพื่อประโยชน์ส่วนตน

จากการศึกษาในแผนแม่บทเพื่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม พบ ปัญหาและอุปสรรคเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ดังนี้

1. ด้านนโยบายและแผนการพัฒนา ในช่วงที่ผ่านมามุ่งเน้นทางด้านสังคมและ เศรษฐกิจเป็นหลัก โดยนโยบายเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมไม่ได้รับความสำคัญมากนัก
2. ด้านสถาบันและองค์กร ขาดองค์รกลางด้านนโยบายการอนุรักษ์ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่มีประสิทธิภาพ ทำให้ไม่สามารถดูแลสอดส่องและกำหนด นโยบายได้อย่างแน่นอน
3. ด้านการประสานงานของภาครัฐ ขาดแผนปฏิบัติการเพื่อการอนุรักษ์ สำหรับหน่วยงานที่ครอบครองพื้นที่ รวมทั้งความแตกต่างและหลากหลายของกฎหมายและระเบียบ ปฏิบัติมีมาก ทำให้เกิดปัญหาในด้านการประสานงานระหว่างหน่วยงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง
4. ด้านความร่วมมือของภาครัฐและเอกชน เนื่องจากเอกชนจะเน้นการพัฒนา ลงทุนเพื่อให้ได้ผลกำไรมากยิ่งขึ้น นอกจากนี้หน่วยงานภาครัฐบางหน่วยได้ส่งเสริมให้เอกชนลงทุน เพื่อการพัฒนาในรูปแบบต่าง ๆ โดยไม่คำนึงถึงการอนุรักษ์ ทำให้เกิดการทำลายทรัพยากรธรรมชาติ อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้
5. ด้านงบประมาณ ไม่มีงบประมาณหลักเพื่อการอนุรักษ์โดยตรง

จากสาเหตุดังกล่าวข้างต้น ก่อให้เกิดความเสียหายต่อทรัพยากรธรรมชาติและ สิ่งแวดล้อมเป็นอันมาก รัฐบาลได้ตระหนักถึงสภาพการณ์ที่เกิดขึ้น ดังนั้น ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจ และสังคมแห่งชาติฉบับที่ 8 จึงได้กำหนดยุทธศาสตร์ในการดำเนินงานเพื่อการอนุรักษ์และฟื้นฟู ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมให้มีความสมบูรณ์อย่างเหมาะสม ก่อให้เกิดความสมดุลต่อระบบนิเวศและ เพื่อเป็นปัจจัยเกื้อหนุนการดำรงชีวิตของคนในชุมชนและการพัฒนาประเทศในระยะยาว ดังนี้

1. สร้างจิตสำนึกให้แก่ประชาชนทั่วไป ให้ตระหนักถึงผลกระทบจากความ เสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและผลดีที่เกิดขึ้นทั้งในระยะสั้นและระยะยาวหากมีการอนุรักษ์ ทรัพยากรธรรมชาติหรือการพัฒนาที่ยั่งยืนและคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น
2. ปรับปรุงกฎหมายและระเบียบที่เกี่ยวข้องกับการรับรองสิทธิการเข้าใช้ ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน และรับรองสิทธิการชดเชยการใช้ประโยชน์ทรัพยากรเพื่อ การพัฒนาให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจสังคมและเทคโนโลยี เพื่อสนับสนุนการ ฟื้นฟูและอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติให้เกิดขึ้นอย่างถาวร
3. ส่งเสริมชุมชนให้เรียนรู้และการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้เพื่อการป้องกัน การอนุรักษ์และการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมควบคู่ไปกับการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจ

4. ปรับทัศนคติและขีดความสามารถของหน่วยงานของรัฐ ให้สามารถร่วมมือกับชุมชนท้องถิ่นเพื่ออนุรักษ์ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมได้อย่างมีประสิทธิภาพและก่อให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชนในท้องถิ่นอย่างแท้จริง

5. ระดมกำลังและความร่วมมือทั้งจากภาครัฐ สถาบันการศึกษา เอกชน องค์กรเอกชน และชุมชนในท้องถิ่นในการร่วมกันอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

ดังนั้นสรุปได้ว่า ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่มีอยู่ แม้จะมีมากทั่วทุกภาคก็ตาม แต่ก็มืออยู่อย่างจำกัด ในขณะที่ประชากรของประเทศเพิ่มขึ้นอย่างมากและรวดเร็ว ทำให้ทรัพยากรธรรมชาติถูกใช้ไปอย่างมากมาจนธรรมชาติไม่สามารถปรับตัวได้ทัน จึงทำให้เกิดความขาดแคลน เสื่อมโทรมและส่งผลกระทบต่อการดำเนินชีวิตของมนุษย์อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ทำให้การดำเนินชีวิตของมนุษย์ลำบากมากยิ่งขึ้นทุกวัน ซึ่งสภาพดังกล่าวนี้อาจจะทวีความรุนแรงขึ้นต่อไป แนวทางที่จะแก้ไขปัญหานี้ได้คือ การให้การศึกษากับประชาชนเพื่อให้เกิดความรู้ ความเข้าใจในเรื่องของทรัพยากรธรรมชาติและปัญหาที่เกิดขึ้นจากการใช้ทรัพยากรธรรมชาติที่ไม่ถูกวิธี รวมทั้งเกิดความตระหนักในผลกระทบที่เกิดขึ้น ตลอดจนได้แนวทางและหลักการที่จะใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างชาญฉลาด เพื่อให้สามารถใช้ประโยชน์ได้อย่างคุ้มค่า ยาวนานตลอดไป

แนวคิดเกี่ยวกับการอนุรักษ์

สัมฤทธิ์ โพธิ์วัฒน์ (2540 : 7) ได้สรุปในเอกสารประกอบฝึกอบรมการอนุรักษ์ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมน้ำจืดว่า กฎหมายว่าด้วยการประมงจะสัมฤทธิ์ผลอย่างสูงสุด ก็ด้วยความร่วมมือของพี่น้องประชาชน และชาวประมง รวมทั้งเยาวชนของชาติ ในการใช้ประโยชน์จากสัตว์น้ำให้เกิดคุณค่าสูงสุด ซึ่งจะเป็นผลดีต่อการฟื้นฟูทรัพยากรสัตว์น้ำ คุณภาพชีวิต และสิ่งแวดล้อม โดยการระงับการกระทำที่จะส่งผลกระทบต่อการทำลายเผ่าพันธุ์สัตว์น้ำซึ่งไม่ใช่เป็นการหวงห้ามในการใช้ทรัพยากรอย่างถาวร แต่หมายถึงการรู้จักใช้ทรัพยากรสัตว์น้ำอย่างชาญฉลาดและสมเหตุสมผล เพื่อให้สามารถเอื้ออำนวยประโยชน์ต่อการดำรงชีพของมนุษย์ให้มีคุณภาพยั่งยืนตลอดไป

นิวัติ เรืองพานิช (2537 : 44-45) ได้เสนอแนวคิดและหลักการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติไว้หลายประการ ซึ่งอาจกล่าวสรุปโดยรวมได้ ดังนี้

1. จะต้องรู้จักใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างชาญฉลาดให้เป็นประโยชน์ต่อทุกๆ คนมากที่สุดและยาวนานที่สุด ตามช่วงเวลาที่เหมาะสม
2. ทรัพยากรธรรมชาติจำแนกอย่างกว้าง ๆ ออกเป็นทรัพยากรที่สามารถเกิดขึ้นใหม่ได้ และทรัพยากรที่ใช้แล้วหมดไปไม่สามารถเกิดขึ้นใหม่ได้

3. การอนุรักษ์หรือการจัดการทรัพยากรธรรมชาติจะต้องคำนึงถึงทรัพยากรอื่นๆ ควบคู่กันไป เนื่องจากทรัพยากรทุกอย่างมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน

4. การวางแผนจัดการทรัพยากร จะต้องไม่แยกมนุษย์ออกจากสภาพแวดล้อมทาง สังคม หรือวัฒนธรรม หรือสิ่งแวดล้อม

5. การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติจะไม่สำเร็จ หากผู้ใช้ทรัพยากรธรรมชาติไม่ ตระหนักถึงความสำคัญของทรัพยากร และให้ความร่วมมือในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างชาญฉลาด เนื่องจากสังคมและวัฒนธรรมของมนุษย์พัฒนามาพร้อมกับการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ

6. การอนุรักษ์เกี่ยวข้องกับมนุษย์ทุกคนทั้งในเมืองและในชนบท คนมีการศึกษา คนไม่มีการศึกษา คนจน คนรวย ทุกวัย ทุกสาขาอาชีพ

7. ความมุ่งหวังในการอนุรักษ์เพื่อการกินคืออยู่ดีของมวลมนุษย์ เป็นผลดีทางจิตใจ

เกษม จันทรแก่ (2540 : 99) กล่าวว่า “การอนุรักษ์” เป็นการเก็บรักษา สงวน ซ่อมแซม ปรับปรุง และการใช้ทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อม เพื่อเอื้ออำนวยให้มีคุณภาพสูงในการสนอง ความเป็นอยู่ของมนุษย์ต่อไป ซึ่งอาจกล่าวได้ว่า “การใช้ตามความต้องการและการประหยัดไว้เพื่อ อนาคต”

เกษม เรืองพานิช (2536 : 4-5) ได้เสนอหลักทั่วไปของการอนุรักษ์ไว้ ดังนี้

1. การใช้ประโยชน์จะต้องสมเหตุสมผล (Ration Use) และมีการใช้อย่างชาญฉลาด (Wise Use) มีการใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสม โดยไม่ก่อให้เกิดของเสียและมลพิษจนเป็นอันตรายต่อ ทรัพยากรต่าง ๆ

2. การสงวนหรือคุ้มครอง (To Preserve) การใช้ประโยชน์ทรัพยากรที่มีอยู่อย่าง จำกัด จะต้องพิจารณาอย่างรอบคอบ และต้องใช้อย่างประหยัดไม่ฟุ่มเฟือย

3. การทำนุและฟื้นฟู (To Restore) เมื่อมีการนำทรัพยากรมาใช้จะต้องทำนุบำรุง ปรับปรุง และฟื้นฟูทรัพยากรที่เสื่อมโทรมให้กลับฟื้นคืนสภาพ โดยความรู้และเทคโนโลยีที่ เหมาะสม

การวิจัยชุมชน

หลักการพัฒนาชุมชนแบบการมีส่วนร่วมอย่างยั่งยืน

1. แนวคิดทั่วไปเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม

สำนักมาตรฐานการศึกษา สำนักงานสภาสถาบันราชภัฏ กระทรวงศึกษาธิการ (2545 : 112-121) การพัฒนาสังคมที่ทำการอยู่ในประเทศต่างๆ ทั่วโลกเป็นเวลาอันยาวนาน ก่อให้เกิด บทเรียนที่สำคัญสำหรับนักพัฒนาว่า ความพยายามในการแก้ไขปัญหาและเปลี่ยนแปลงชุมชน

โดยการหยิบยื่นความปรารถนาดี เมตตาจิต และทรัพยากรอื่นใดจากคนภายนอกชุมชนเพียงลำพังนั้น ไม่เคยประสบความสำเร็จที่ยั่งยืนได้เลย แต่ในทางตรงกันข้ามการพัฒนาในแนวดังกล่าวกลับไม่ได้ทำให้ประชาชนในชุมชนได้รับประโยชน์เท่าที่ควร แต่ทำให้ชุมชนที่ได้รับการพัฒนากลับต้องพึ่งพาคนและทรัพยากรภายนอกชุมชนมากขึ้น และบ่อยครั้งที่การพัฒนาก่อให้เกิดปัญหาสังคมติดตามานานับปการ ทั้งที่มีการวางแผนในการให้ความช่วยเหลือตามโครงการต่างๆ เป็นอย่างดี เช่น ส่งผู้เชี่ยวชาญที่มีความรู้ความสามารถในสาขาวิชาต่างๆ อย่างแท้จริงเข้าไปศึกษาปัญหา ศึกษาชุมชน และเสนอแนวความคิดที่ยอดเยี่ยม โดยจัดสรรเงินช่วยเหลือแบบให้เปล่าจำนวนมหาศาล แต่ผลกลับไม่ประสบผลสำเร็จเท่าที่ควร

นักวิชาการด้านการพัฒนาจำนวนมากให้ความเห็นว่า การพัฒนาในแนวเก่าที่ทุ่มเทความช่วยเหลือทั้งด้านบุคลากร วิชาการ และทรัพยากรจากภายนอกเข้าไปเพียงฝ่ายเดียวนั้น ไม่เพียงพอที่จะแก้ไขปัญหของชุมชนให้เกิดความยั่งยืนในการพัฒนาได้ เพราะการแก้ไขปัญหาและการพัฒนาชุมชนจะบังเกิดผลเมื่อมีการเรียนรู้ร่วมกันจากการกระทำ (Actor) ในการพัฒนามิใช่เป้าหมายหรือผู้ถูกกระทำในกระบวนการดังกล่าว การเรียนรู้ร่วมกันผ่านการดำเนินการพัฒนาจะก่อให้เกิด “ปัญญา” และ “พลัง” ในการก้าวผ่านความยากลำบากในการแก้ไขปัญหาและสร้างสรรค์สิ่งใหม่ๆ ให้เกิดขึ้นในชุมชนได้อย่างมั่นคง ในการพัฒนายุคปัจจุบัน จึงได้มีการกล่าวถึงการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมมากยิ่งขึ้น จนกลายเป็นกระแสหลักของการพัฒนาสังคมของทุกประเทศ

1.1 ปรัชญาพื้นฐานในการพัฒนาที่ส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชน ในการส่งเสริมและสนับสนุนการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนา นักพัฒนาต้องอยู่บนรากฐานอันมั่นคงแห่งศรัทธาในตัวประชาชน มีความเชื่อในคุณค่าและศักยภาพของมนุษย์ ดังนี้

1.1.1 บุคคลแต่ละคนมีความสำคัญและมีความเป็นเอกลักษณ์ไม่เหมือนกัน จึงมีสิทธิอันพึงได้รับการปฏิบัติด้วยความยุติธรรม และอย่างบุคคลมีเกียรติ ในฐานะที่เป็นมนุษย์ปุถุชนผู้หนึ่ง

1.1.2 บุคคลแต่ละคนมีสิทธิ และสามารถกำหนดวิถีการดำรงชีวิตของตนในทิศทางที่ตนต้องการ

1.1.3 บุคคลแต่ละคนถ้าหากมีโอกาสแล้ว ย่อมมีความสามารถที่จะเรียนรู้เปลี่ยนแปลงทัศนคติ พฤติกรรม และพัฒนาขีดความสามารถให้มีความรับผิดชอบต่อสังคมขึ้นได้

1.1.4 มนุษย์ทุกคนมีพลังที่จะสร้างสรรค์ความคิดริเริ่ม ความเป็นผู้นำ และความคิดใหม่ๆ ที่ซ่อนเร้นอยู่ และพลังความสามารถเหล่านี้ สามารถเจริญเติบโตและนำออกมาใช้ได้ ถ้าได้รับการพัฒนา

1.1.5 การพัฒนาพลังและขีดความสามารถของชุมชนในทุกด้านเป็นสิ่งทีพึงปรารถนาและมีความสำคัญต่อชีวิตของบุคคล ชุมชน และรัฐ

จึงกล่าวได้ว่า ปรัชญาการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนนั้นต้องตั้งอยู่บนรากฐานอันมั่นคงแห่งความศรัทธาในตัวคนว่า เป็นทรัพยากรที่มีความหมายและสำคัญที่สุด มนุษย์ทุกคนมีความสามารถที่จะพัฒนาตนเองให้ดีขึ้นถ้ามีโอกาส การพัฒนาทั้งหลายจะไม่ใช่เป็นผลถ้ามองข้ามการส่งเสริมให้บุคคลมีทักษะที่ถูกต้องและมีขีดความสามารถสูงขึ้นและเข้าร่วมในกระบวนการพัฒนา ในการพัฒนาต้องมุ่งขจัดความขัดแย้งและความเหลื่อมล้ำต่ำสูงในหมู่มวลชนให้เกิดความยุติธรรมในสังคม ความไม่รู้ ความคือคั่ง และการใช้กำลังบังคับเป็นอุปสรรคที่สำคัญยิ่งต่อความสำเร็จของการพัฒนาและความเจริญรุดหน้าซึ่งจะเกิดขึ้นได้ก็ด้วยวิธีการให้การศึกษาเท่านั้น การศึกษาและการให้โอกาสจะช่วยดึงพลังซ่อนเร้นในตัวคนออกมาใช้ให้เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม และการพัฒนาจะมีประสิทธิภาพได้ต้องยึดหลักการรวมกลุ่มเพราะมนุษย์เราเป็นสัตว์สังคม การอยู่ร่วมกันและทำงานร่วมกันเป็นกลุ่มจะช่วยให้คนได้เจริญเติบโตโดยเร็วที่สุด

2. ความหมายของการมีส่วนร่วมของประชาชน

การมีส่วนร่วม หมายถึง การเข้าร่วมอย่างแข็งขันของกลุ่มบุคคลที่มีส่วนได้ส่วนเสียในทุกขั้นตอนของโครงการพัฒนาชนบท การมีส่วนร่วมต้องเป็นไปในรูปที่ผู้รับการพัฒนาเข้ามามีส่วนกระทำให้เกิดการพัฒนา มิใช่เป็นผู้รับการพัฒนาตลอดไป ทั้งนี้เป็นการเกื้อหนุนให้เกิดการพัฒนาที่แท้จริงและถาวร

การมีส่วนร่วมของประชาชน ไม่ใช่หมายความว่าเพียงการดึงประชาชนเข้ามาทำกิจกรรมตามที่ผู้นำท้องถิ่นคิดหรือจัดทำขึ้น เพราะแท้ที่จริงแล้วในหมู่บ้านหรือชุมชนต่างๆ มีกิจกรรมและวิธีดำเนินงานของตนอยู่แล้ว ประชาชนมีศักยภาพที่จะพัฒนาหมู่บ้านของตนได้ แต่ผู้บริหารการพัฒนามักไม่สนใจสิ่งที่มีอยู่แล้ว โดยพยายามสร้างสิ่งใหม่ๆ ขึ้นมาเพื่อให้ได้ชื่อว่าเป็นความคิด หรือโครงการของตน

ซึ่งอาจกล่าวได้ว่า การมีส่วนร่วม คือ การที่ประชาชนหรือชุมชนสามารถเข้าไปมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ ในการกำหนดนโยบายพัฒนาท้องถิ่น อันเป็นกระบวนการขั้นต้นของการวางแผนในการพัฒนาท้องถิ่นที่เป็นที่อยู่อาศัยในการดำรงชีวิตของตน นอกจากนั้น หลังจากที่ได้กำหนดวัตถุประสงค์และแผนงานร่วมกัน และปฏิบัติงานตามแผนงานของโครงการดังกล่าวร่วมกันแล้ว ยังมีส่วนร่วมในการรับประโยชน์จากการบริการ รวมทั้งมีส่วนในการควบคุมประเมินผลโครงการต่างๆ ของท้องถิ่น ซึ่งอาจเป็นไปโดยทางอ้อม คือ ผ่านกรรมการที่เป็นฝ่ายบริหารงานของหมู่บ้านหรือเป็นไปโดยตรง คือ ได้มีส่วนร่วมด้วยตนเอง

3. รูปแบบการมีส่วนร่วม

3.1 การมีส่วนร่วมแบบชายขอบ (Marginal Participation) เป็นการมีส่วนร่วมที่เกิดจากความสัมพันธ์เชิงอำนาจไม่เท่าเทียมกัน ฝ่ายหนึ่งรู้สึกด้อยอำนาจกว่าหรือมีทรัพยากรหรือความรู้ด้อยกว่า เป็นต้น

3.2 การมีส่วนร่วมแบบบางส่วน (Partiar Participation) รัฐเป็นผู้กำหนดนโยบาย ลงมาว่าต้องการอะไร โดยที่รัฐไม่รู้จักความต้องการของชาวบ้าน ดังนั้นการมีส่วนร่วมก็เพียงแสดงความคิดเห็นในการดำเนินกิจกรรมบางส่วนเท่านั้น

3.3 การมีส่วนร่วมแบบสมบูรณ์ (Full Participation) เป็นการมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนตั้งแต่การกำหนดปัญหา ความต้องการ การตัดสินใจในแนวทางการแก้ปัญหา และความเท่าเทียมกันของทุกฝ่าย

4. ประโยชน์ของการมีส่วนร่วมในการพัฒนา

4.1 การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนา ย่อมก่อให้เกิดการพึ่งตนเองได้ในที่สุด เนื่องจากเกิดการเรียนรู้วิธีการแก้ปัญหา และสร้างความเจริญให้แก่ชุมชนหรือหมู่บ้านของตนผ่านกิจกรรมกระบวนการทำงานตามโครงการ

4.2 การส่งเสริมให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการพัฒนา เป็นการสะท้อนถึงความจริงใจของรัฐที่มีต่อการสนับสนุนให้ประชาชนมีเสรีภาพในการตัดสินใจ และกำหนดชะตากรรมของท้องถิ่นของตน

4.3 เป็นช่องทางสะท้อนปัญหาความต้องการของประชาชนที่แท้จริงของท้องถิ่น ได้ถูกต้องตรงประเด็น

4.4 เป็นการสร้างฉันทามติร่วมกัน ซึ่งก่อให้เกิดความชอบธรรมในการตัดสินใจ เนื่องจากเป็นการสร้างข้อตกลงที่เกิดจากการยอมรับร่วมกันภายในกลุ่ม

4.5 เป็นการพัฒนาศักยภาพของบุคคล เพราะในกระบวนการการมีส่วนร่วม ย่อมจะต้องมีการแลกเปลี่ยนความรู้ และข้อคิดระหว่างกัน ดังนั้นการมีส่วนร่วมของประชาชนจึงเป็นเสมือนเวทีในการเรียนรู้ที่มีประโยชน์อย่างมาก

4.6 เป็นการสนับสนุนการพัฒนาการรักท้องถิ่นและความรับผิดชอบต่อสังคม ให้เกิดขึ้นในพฤติกรรมของประชาชนในท้องถิ่น

4.7 ประชาชนเกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของผลงาน อันเนื่องมาจากโครงการพัฒนา ที่จัดทำขึ้นในหมู่บ้าน และจะช่วยแบ่งเบาภาระของรัฐในการดูแลและบำรุงรักษา

5. ขั้นตอนการมีส่วนร่วม

อคิน รพีพัฒน์ (2539 : 49) ได้กล่าวถึงขั้นตอนการพัฒนาไว้ 5 ขั้น ดังนี้

ขั้นที่ 1 ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหา การพิจารณาปัญหาและการจัดลำดับความสำคัญของปัญหา

ขั้นที่ 2 ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการค้นหาสาเหตุแห่งปัญหา

ขั้นที่ 3 ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการค้นหาและพิจารณาแนวทางวิธีการในการแก้ปัญหา

ขั้นที่ 4 ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมเพื่อแก้ปัญหา

ขั้นที่ 5 ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการประเมินผลกิจกรรมการพัฒนา

บันฑิต อ่อนคำ (2529 : 126) กล่าวถึง การมีส่วนร่วมตามขั้นตอนของการพัฒนา 5 ขั้น ดังนี้

ขั้นที่ 1 ขั้นมีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหาและสาเหตุของปัญหาในชุมชน ตลอดจนกำหนดความต้องการของชุมชน และมีส่วนร่วมในการจัดลำดับความสำคัญของความต้องการ

ขั้นที่ 2 ขั้นการมีส่วนร่วมในการวางแผนพัฒนา โดยประชาชนมีส่วนร่วม กำหนดนโยบายและวัตถุประสงค์ของโครงการ กำหนดวิธีการและแนวทางการดำเนินงาน หรือเข้าร่วมบริหารงาน ตลอดจนกำหนดทรัพยากรและแหล่งทรัพยากรที่ใช้

ขั้นที่ 3 ขั้นมีส่วนร่วมในการดำเนินงานพัฒนา เป็นขั้นตอนที่ประชาชนมีส่วนร่วมในการสร้างประโยชน์โดยการสนับสนุนทรัพย์ วัสดุอุปกรณ์และแรงงาน หรือเข้าร่วมบริหารงาน ประสานและดำเนินการขอความช่วยเหลือจากภายนอก

ขั้นที่ 4 ขั้นการมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์จากการพัฒนา เป็นขั้นตอนที่ประชาชนมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์จากการพัฒนาหรือยอมรับผลประโยชน์อันเกิดจากการพัฒนาทั้งด้านวัตถุและจิตใจ

ขั้นที่ 5 ขั้นการมีส่วนร่วมในการประเมินผลการพัฒนา เป็นขั้นที่ประชาชนเข้าร่วมประเมินว่าการพัฒนาที่ได้กระทำไปนั้นสำเร็จตามวัตถุประสงค์เพียงใด

6. ยุทธศาสตร์และยุทธวิธีการมีส่วนร่วม

นเรศ สงเคราะห์สุข (2541 : 113-114) ได้กล่าวว่า ยุทธศาสตร์การมีส่วนร่วม เป็นกระบวนการสร้างจิตสำนึกและสร้างแรงจูงใจให้ประชาชนตระหนักและเข้ามามีส่วนร่วม และได้สรุปประสบการณ์การทำงานที่ดีว่าเป็นยุทธศาสตร์ในการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนไว้ 2 ประการ คือ

6.1 การจัดการกระบวนการเรียนรู้ (Learning Process)

การจัดการกระบวนการเรียนรู้สามารถทำได้หลายวิธีดังต่อไปนี้

6.1.1 จัดเวทีวิเคราะห์สถานการณ์ของหมู่บ้านเพื่อทำความเข้าใจและเรียนรู้ร่วมกันในประเด็นต่าง ๆ

6.1.2 จัดเวทีแลกเปลี่ยนประสบการณ์หรือจัดทัศนศึกษาดูงานระหว่างกลุ่ม

6.1.3 ฝึกอบรมเพื่อพัฒนาทักษะเฉพาะด้าน

6.1.4 ลงมือปฏิบัติ

6.1.5 ถอดประสบการณ์และสรุปบทเรียนที่จะนำสู่การปรับปรุงกระบวนการทำงานที่เหมาะสม

7. ยุทธวิธีการกระตุ้นการมีส่วนร่วมของชุมชน

วิธีการกระตุ้นให้เกิดการรวมตัวกันของผู้แทนประชาชนจากกลุ่มต่าง ๆ

1. ให้ร่วมคิดร่วมทำเรื่องที่เป็นประเด็นปัญหาใกล้ตัว และแนวทางการพัฒนาที่ไม่ยากนักในพื้นที่นั้นก่อน
2. หากกิจกรรมที่ให้ร่วมคิด ร่วมทำ ในการแก้ไขปัญหา เช่น ปัญหาขาดแคลน การรณรงค์การเลือกตั้ง การจัดทำแผนชุมชน ฯลฯ ไปอย่างต่อเนื่อง
3. การสร้างบรรยากาศให้เปิดรับฟังปัญหาชาวบ้าน และในบางกรณีที่กำลังของชาวบ้านไม่สามารถแก้ไขให้เป็นรูปธรรมได้ โดยชี้แนะเท่าที่จำเป็น แต่ไม่ชักนำโดยเด็ดขาด
4. จากการร่วมคิดร่วมทำในกิจกรรมจากง่ายไปยากที่ค่อยๆ ประสบความสำเร็จจะนำไปสู่การเรียนรู้ ความมั่นใจและชุมชนที่เข้มแข็งอย่างยั่งยืนในอนาคต

แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของชุมชน

การมีส่วนร่วม หมายถึง การปฏิบัติของสมาชิกในชุมชน หมู่บ้าน องค์กร กลุ่ม เพื่อให้มีบทบาทในการเป็นผู้ร่วมคิด ร่วมอภิปราย วางแผน ร่วมรับผลประโยชน์โดยตั้งอยู่บนการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างคนในชุมชน หมู่บ้าน องค์กร กลุ่ม นอกจากนี้ยังมีผู้ให้คำจำกัดความของการมีส่วนร่วมไว้ ดังนี้

เสน่ห์ จามริก (2523 : 30) กล่าวว่า การมีส่วนร่วม หมายถึง เป็นกระบวนการเรียนรู้ซึ่งกันและกันของทุกฝ่ายและยังอาจเป็นการฟื้นฟูพื้นฐานความมั่นคงสำหรับวิวัฒนาการไปสู่การปกครองตนเองของท้องถิ่นด้วย

ชูวิวัฒน์ วุฒิเมธี (2526 : 20) ให้ความเห็นว่า การมีส่วนร่วมของประชาชน หมายถึง การเปิดโอกาสให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมในการคิดริเริ่ม การพิจารณาการตัดสินใจ การปฏิบัติ และความรับผิดชอบในเรื่องต่างๆ อันมีผลกระทบต่อตัวประชาชนเอง การที่จะสามารถทำให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนเพื่อแก้ไขปัญหานั้นและนำมาซึ่งสภาพความเป็นอยู่ของประชาชนที่ดีขึ้นได้นั้น ผู้นำการเปลี่ยนแปลงต้องยอมรับปรัชญาพัฒนาชุมชนที่ว่า มนุษย์ทุกคนมีความปรารถนาที่จะอยู่ร่วมกับผู้อื่นอย่างมีความสุข ได้รับการปฏิบัติอย่างเป็นธรรม และเป็นที่ยอมรับของผู้อื่น และพร้อมที่จะอุทิศตนเพื่อกิจกรรมของชุมชน

ทอง หงส์วิวัฒน์ (2527 อ้างถึงใน ผงศักดิ์ วงษ์สง่าและจุฬ สนิชชัยพานิช, 2542 : 3-7) ได้สรุปความหมายของการมีส่วนร่วมของประชาชนจากการประชุมเรื่อง “การมีส่วนร่วมของชุมชน

ในการพัฒนา” ว่าหมายถึง การที่ประชาชนหรือชุมชน พัฒนาขีดความสามารถของตนเองในการจัดการ ควบคุม การจัดสรร และการใช้ทรัพยากรที่มีอยู่เพื่อประโยชน์ในการดำรงชีพ

นิรันดร์ จงวุฒิเวศย์ (2527 : 183) ได้ให้ความหมายของ การมีส่วนร่วมว่าเป็นการเกี่ยวข้องกับทางด้านจิตใจและอารมณ์ของบุคคลในสถานการณ์กลุ่ม จนเป็นเหตุเร้าใจให้กระทำการเพื่อบรรลุจุดมุ่งหมายของกลุ่มและทำให้เกิดความรู้สึกรับผิดชอบในกลุ่ม ซึ่งรากฐานมาจากแนวคิด 6 ประการคือ

1. ความสนใจและความห่วงกังวลร่วมกัน
2. ความเคื้อคร้อนและความไม่พึงพอในร่วมนกัน
3. การตกลงใจร่วมนกันที่จะเปลี่ยนแปลงกลุ่มหรือชุมชนไปในทิศทางที่ประสงค์
4. ความศรัทธาต่อบุคคลและสิ่งศักดิ์สิทธิ์
5. ความเกรงใจ
6. การบีบบังคับจากสิ่งที่มีอิทธิพลอำนาจเหนือกว่า

สมศักดิ์ ศรีสันติสุข (2534 : 16) ได้ให้แนวคิดเกี่ยวกับหลักเกณฑ์ในการมีส่วนร่วมของชุมชนไว้ 3 ประการ

1. ชุมชนต้องเกี่ยวข้องกับการตัดสินใจว่าควรทำอะไรและทำอย่างไร
2. ชุมชนต้องดำเนินการตามแนวทางที่ตัดสินใจ
3. ชุมชนต้องได้รับประโยชน์จากกิจกรรมที่มีส่วนร่วม

นอกจากนี้ สมศักดิ์ยังกล่าวว่ามีเงื่อนไขประกอบ 3 ประการในการมีส่วนร่วมของประชาชน ได้แก่

1. ประชาชนต้องมีอิสรภาพที่จะมีส่วนร่วม
2. ประชาชนต้องสามารถที่จะมีส่วนร่วม
3. ประชาชนต้องเต็มใจที่จะมีส่วนร่วม

สมชาติ จิรวุฒนารักษ์ (2535 : 145-146) กล่าวว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ในระบบป่าชุมชน มีความสัมพันธ์พหุคูณกับปัจจัยด้านประชากร เศรษฐกิจ และสังคม ความรู้ ความคิดเห็น และการได้รับข่าวสารในเรื่องการจัดการทรัพยากรป่าไม้ และปัจจัยภายนอกอื่นๆ โดยมีปัจจัยสนับสนุนได้แก่ ความถี่ของข่าวสารที่ได้รับ การเป็นสมาชิกของกลุ่มในชุมชน การรู้จักสนิทสนมคุ้นเคยกับพระสงฆ์ ระยะเวลาที่อาศัยอยู่ในป่าชุมชน ความสนใจในนโยบายของรัฐด้านป่าไม้ การเชื่อฟังและศรัทธาในพระสงฆ์ และความเกรงใจต่อกำนัน/ผู้ใหญ่บ้าน เป็นต้น

กองส่งเสริมการประมง (2538 : 4-5) ได้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมว่า คือ การร่วมมือร่วมใจในท้องถิ่นเป็นกระบวนการที่สมาชิกของชุมชนมีการกระทำ การร่วมมือ ซึ่งเริ่ม

จากความต้องการร่วม และมีความต้องการที่จะบรรลุถึงเป้าหมายร่วมทางเศรษฐกิจ สังคม หรือการเมือง หรือการดำเนินการร่วมกันในอันที่จะทำให้มีอิทธิพลต่ออำนาจมิตินจนไม่ว่าจะเป็นทางตรงหรือทางอ้อม การดำเนินการสร้างความร่วมมือ ร่วมใจ จะต้องทำโดยคนที่ชาวบ้านเชื่อถือ ไม่ว่าจะเป็นผู้นำเป็นทางการ เช่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน หรือผู้นำที่ไม่เป็นทางการ เช่น แกนนำชุมชน เจ้าหน้าที่ส่งเสริมจะต้องเข้าไปสัมผัสกับราษฎรทุกครัวเรือน และสร้างให้ชาวบ้านมีศรัทธาในเจ้าหน้าที่ส่งเสริม ซึ่งนับเป็นบันไดขั้นแรกของการก่อให้เกิดความร่วมมือร่วมใจ

สัมฤทธิ์ โพธิ์วัฒน์ (2540 : 7) ได้สรุปในเอกสารประกอบฝึกอบรมการอนุรักษ์ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมน้ำจืดว่า กฎหมายว่าด้วยการประมงจะสัมฤทธิ์ผลอย่างสูงสุด ก็ด้วยความร่วมมือของพี่น้องประชาชน และชาวประมง รวมทั้งเยาวชนของชาติ ในการใช้ประโยชน์จากสัตว์น้ำให้เกิดคุณค่าสูงสุด ซึ่งจะเป็นผลดี

ปาริชาติ วลัยเสถียร (2542 : 138 – 139) ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมไว้ว่า การมีส่วนร่วมในลักษณะที่เป็นกระบวนการของการพัฒนา โดยให้ประชาชนมีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาตั้งแต่เริ่มต้นจนถึงสิ้นสุดโครงการ ได้แก่ การร่วมกันค้นหาปัญหา การวางแผนตัดสินใจ การระดมทรัพยากรและเทคโนโลยีท้องถิ่น การบริหารจัดการ การติดตามประเมินผล รวมทั้งการรับผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากโครงการ โดยโครงการพัฒนาดังกล่าวจะต้องมีความสอดคล้องกับวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของชุมชน

ชินรัตน์ สมสืบ (2539 : 24) กล่าวว่า การมีส่วนร่วมจะต้องคู่กับความรู้สึกเป็นเจ้าของ การมีส่วนร่วมที่แท้จริงของประชาชนจะต้องมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนของกระบวนการพัฒนาชนบทอันได้แก่ การศึกษาและวิเคราะห์ชุมชน การวิเคราะห์สาเหตุของปัญหาและจัดลำดับความสำคัญของปัญหา การเลือกวิถีและการวางแผนในการแก้ปัญหาการดำเนินงานตามแผน ขั้นตอนสุดท้าย คือการติดตามประเมินผล

เฉลียว บุรีภักดี และคนอื่นๆ (2545 : 115) ได้กล่าวถึงประโยชน์ของการมีส่วนร่วมของประชาชน ดังนี้

1. การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาช่วยก่อให้เกิดการพึ่งตนเองได้ในที่สุด เนื่องจากเกิดการเรียนรู้วิธีการแก้ไขปัญหา และสร้างความเจริญให้กับชุมชนหรือหมู่บ้านของตนผ่านกิจกรรมกระบวนการการทำงานตามโครงการ
2. การส่งเสริมให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการพัฒนา เป็นการสะท้อนถึงความจริงใจของรัฐที่มีต่อการสนับสนุนให้ประชาชนมีเสรีภาพในการตัดสินใจ และกำหนดชะตากรรมของท้องถิ่นตนเอง

3. เป็นช่องทางสะท้อนปัญหาความต้องการที่แท้จริงของท้องถิ่นได้ถูกต้องตรงประเด็น

4. เป็นการสร้างฉันทามติร่วมกัน ซึ่งก่อให้เกิดความชอบธรรมในการตัดสินใจ เนื่องจากเป็นการสร้างข้อตกลงที่เกิดจากการยอมรับกันภายในกลุ่ม

5. เป็นการพัฒนาศักยภาพของบุคคล เพราะในกระบวนการการมีส่วนร่วม ย่อมจะต้องมีการแลกเปลี่ยนความรู้และข้อคิดเห็นระหว่างกัน ดังนั้นการมีส่วนร่วมของประชาชนจึงเป็นเสมือนเวทีในการเรียนรู้ที่มีประโยชน์อย่างมาก

6. เป็นการสนับสนุนการพัฒนาความรักท้องถิ่น และความรับผิดชอบต่อสังคมให้เกิดขึ้นในพฤติกรรมของประชาชนในท้องถิ่น

7. ประชาชนเกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของผลงาน อันเนื่องมาจากโครงการพัฒนาที่จัดทำขึ้นในหมู่บ้าน และจะช่วยแบ่งเบาภาระของรัฐในการดูแลบำรุงรักษา

ดังนั้นจะเห็นได้ว่าประโยชน์ของการมีส่วนร่วมมีอยู่หลายประเด็น ประโยชน์ที่นับได้ว่าสำคัญที่สุดของการมีส่วนร่วมของประชาชนต่อกิจกรรมการพัฒนา คือ การสร้างจิตสำนึกหรือความรู้สึกรักในท้องถิ่น และการสร้างการเรียนรู้ร่วมกันให้แก่ประชาชนในท้องถิ่น

ชลัช จงสีพันธ์ (2546 : 315) ได้สรุปความหมายของการมีส่วนร่วมของประชาชนว่าเป็นกระบวนการที่ประชาชน หรือผู้มีส่วนได้ส่วนเสียได้เข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ ของชุมชน กิจกรรมนั้นเกี่ยวข้องกับกระบวนการตัดสินใจ และการดำเนินนโยบายสาธารณะ ซึ่งเป็นการจัดการทรัพยากรต่างๆ ของชุมชนอันส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตและความเป็นอยู่ของประชาชน และประชาชนต้องเข้าร่วมกิจกรรมด้วยความสมัครใจและมีความเสมอภาค

มาสโลว์ (Maslow, 1970) กล่าวว่าไว้ว่า การมีส่วนร่วมลักษณะหนึ่งเป็นการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ ไม่ว่าจะเป็นการอนุรักษ์ทรัพยากร อนุรักษ์วัฒนธรรม ตลอดจนการณรงค์ประเภทต่างๆ เช่น การรณรงค์รักษาความสะอาด การรักษาภูมิจากการมีส่วนร่วมประการหลังนี้อาจเรียกได้ว่าเป็นการมีส่วนร่วมในการรับผิดชอบต่อสังคม ซึ่งผู้เข้าร่วมมักไม่ได้รับผลตอบแทนโดยตรง แต่จะได้รับผลตอบแทนโดยอ้อมในรูปแบบต่างๆ กันไป เช่น การอนุรักษ์ทรัพยากร จะช่วยให้ชุมชนซึ่งหมายรวมถึง บุคคลที่เข้ามามีส่วนร่วมได้รับผลประโยชน์จากการที่ทรัพยากรถูกใช้อย่างมีประสิทธิภาพ สามารถคงอยู่ให้ประชาชนรุ่นต่อไปได้ใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน นอกจากนั้นผู้เข้าร่วมยังจะได้รับผลประโยชน์ทางจิตใจในด้านต่างๆ

เดวิส ไคท์ (Davis Keith, 1972 อ้างถึงใน พวงทอง โยธาใหญ่, 2545 : 15) ได้กล่าวถึงการมีส่วนร่วม หมายถึง การเกี่ยวข้องกับทางจิตใจและอารมณ์ของบุคคลหนึ่งในสถานการณ์กลุ่ม ซึ่งผลของการเกี่ยวข้องดังกล่าวเป็นเหตุเร้าใจให้กระทำเพื่อบรรลุจุดมุ่งหมายของกลุ่มนั้น กับทั้งให้ความรู้สึกที่รับผิดชอบต่อร่วมกับกลุ่มดังกล่าวด้วย

วิลเลียม เออร์วิน (William Erwin, 1976 อ้างถึงใน พวงทอง โยธาใหญ่, 2545 : 15) กล่าวว่า การมีส่วนร่วมของประชาชน คือ กระบวนการให้ประชาชนเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องในการดำเนินการพัฒนา ร่วมคิด ร่วมตัดสินใจแก้ไขปัญหาของตนเอง ร่วมใช้ความคิดสร้างสรรค์ ความรู้และความชำนาญ ร่วมกับการใช้วิทยาการที่เหมาะสม และสนับสนุนติดตามผลการปฏิบัติงานขององค์กรและเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง

ยี่สิบเอ็ดคำถามเกี่ยวกับประชาคม

ประชาคม เป็นเรื่องของการมีส่วนร่วมของประชาชนในแต่ละชุมชน ซึ่งเป็นกระบวนการและกรรมวิธีไปสู่ความสำเร็จตามนโยบายของรัฐบาลเรื่องการกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่น และการปฏิรูปการปกครองอย่างต่อเนืองที่ประสงค์จะให้ประชาชนมีส่วนร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ ร่วมดำเนินการและร่วมรับผิดชอบในกิจกรรมทั้งปวงของชุมชน อันเป็นพื้นฐานสำคัญของการปกครองในระบอบประชาธิปไตยตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540

อย่างไรก็ดี การส่งเสริมสนับสนุนประชาคมในชุมชน เกี่ยวข้องกับหลายฝ่ายทั้งภาคประชาชน ภาคเอกชน ภาคราชการ โดยเฉพาะผู้ปฏิบัติหน้าที่ในพื้นที่ ซึ่งจะต้องเข้าใจแนวคิด รูปแบบ วิธีการ ไปในทิศทางเดียวกัน กระทรวงมหาดไทยจึงได้จัดทำเอกสารเพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการทำความเข้าใจและเป็นเครื่องมือในการปฏิบัติงานสำหรับทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง เพื่อให้เกิดความร่วมมือร่วมใจด้วยกระบวนการประชาคมเป็นพลังสร้างสรรค์ในการคิดได้และทำเป็น ซึ่งจะทำให้ทุกชุมชนมีความเข้มแข็ง โดยการมีส่วนร่วมของประชาชนอย่างทั่วถึงทุกพื้นที่ โดยมีหลักการดำเนินการของประชาคม ดังนี้ คือ (กรมการพัฒนาชุมชน กรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย, 2543 : 47-50)

ข้อ 1. ประชาคมคืออะไร ?

ประชาคม เป็นการรวมตัวของสมาชิกในชุมชน เพื่อร่วมกันทำกิจกรรมต่างๆ ของชุมชนด้วยตนเอง เช่น การแก้ไขปัญหาชุมชน การวางแผนพัฒนาชุมชน การกำหนดข้อตกลงร่วมกันโดยกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนที่มีวัตถุประสงค์หรือสนใจในเรื่องเดียวกัน เป็นการรวมตัวกันตามสถานการณ์หรือสภาพปัญหาที่เกิดขึ้น โดยไม่มีใครสั่ง สมาชิกที่มารวมกันมีส่วนร่วมกันคิด ร่วมตัดสินใจ ร่วมดำเนินการและร่วมรับผิดชอบอย่างเสมอภาคและเท่าเทียมกัน ภายใต้ขอบเขตของกฎหมายและศีลธรรมอันดีของสังคม ทำให้สมาชิกเกิดการเรียนรู้ด้วยกัน มีความรัก ความเอื้ออาทร ผูกพันต่อกันด้วยความรู้สึกสำนึกในความเป็นเจ้าของชุมชน คำว่าประชาคมนี้นี้มีท่านผู้รู้หรือนักวิชาการบางท่านอาจเรียกว่า “ประชาสังคม” ซึ่งก็อยู่ในความหมายที่คล้ายคลึงกัน

ในชุมชนเองหรือจากบุคคล ข่าวสารภายนอกชุมชน เช่น เจ้าหน้าที่ สมาคม ชมรม สื่อมวลชน ฯลฯ ทำให้เกิดความต้องกรร่วมกันหรือในเรื่องเดียวกัน

ข้อ 8. ประชาคมมีขนาดใหญ่เล็กเพียงใด ?

ประชาคมไม่จำกัดขนาดในการรวมตัวของสมาชิก จะมากหรือน้อยก็ได้ขึ้นอยู่กับความต้องการและความสนใจของสมาชิกที่มีต่อเรื่องที่เวทีประชาคมหยิบยกมาเป็นหัวข้อในการปรึกษาหารือ พูดคุยหาข้อมูลต่างๆ มาแลกเปลี่ยนกัน เพื่อให้มีการตัดสินใจ และทำอย่างใดอย่างหนึ่งร่วมกัน

ข้อ 9. คนนอกชุมชนจะมาร่วมประชาคมได้ไหม ?

ได้ เพราะประชาคมเป็นเวทีเปิด ต้องการความคิดเห็นและประสบการณ์ที่มีความหลากหลายจากคนที่เกี่ยวข้อง จะทำให้มีแนวคิด และการตัดสินใจที่รอบคอบมากยิ่งขึ้น

ข้อ 10. ในประชาคมทำอะไรกันบ้าง ?

ในประชาคมมีการคิด พุด ฟัง หาเหตุ หาผล และหาข้อมูลในเรื่องที่ประชาคมนำมาเป็นหัวข้อในการปรึกษาหารือ ร่วมแลกเปลี่ยนความคิดเห็น เพื่อให้ได้คำตอบในเรื่องที่อยากคิดอยากทำ และอยากเห็นพร้อมร่วมทำตามข้อยุติของประชาคมอันเป็นความรับผิดชอบร่วมกัน

ข้อ 11. ประชาคมคิดและทำอะไรอะไรได้บ้าง ?

ประชาคมคิดและทำได้ทุกเรื่องที่สมาชิกของชุมชนสนใจ เช่น เรื่องเศรษฐกิจของชุมชน เรื่องการว่างงาน ปัญหาเสพติด การขาดน้ำทำนา เรื่องการปลูกพืชปลอดสารพิษ เรื่องสิทธิหน้าที่ และความเสมอภาค เรื่องการดูแลสุขภาพและแบ่งปันผลประโยชน์ในทรัพยากรของชุมชน ฯลฯ

ข้อ 12. ประชาคมมีปัญหาปรึกษาใคร ?

ปรึกษาใครก็ได้ ไม่ว่าจะเป็นปลัดอำเภอ พัฒนาการ ครู เจ้าหน้าที่สาธารณสุข เจ้าหน้าที่เกษตรปราชญ์ชาวบ้าน นักพัฒนาจากภายนอกชุมชน ฯลฯ แล้วแต่ลักษณะของเรื่องราวที่ต้องการผู้รู้ที่มีความชัดเจน สามารถให้ข้อมูลที่ถูกต้อง

ข้อ 13. ผู้นำชุมชน ผู้นำกลุ่ม ปราชญ์ชาวบ้าน มีบทบาทต่อประชาคมอย่างไร ?

ทุกกลุ่มชนต้องมีผู้นำ ผู้นำชุมชน ผู้นำกลุ่ม ปราชญ์ชาวบ้าน ล้วนเป็นองค์ประกอบสำคัญที่จะเกื้อหนุนให้เกิดประชาคมได้รวดเร็วยิ่งขึ้น เพราะได้รับการยอมรับและความเชื่อถือจากสมาชิกของชุมชน สามารถเป็นผู้กระตุ้นและนำความคิดให้สมาชิกของชุมชนได้ตระหนักในบทบาทความรับผิดชอบที่ต้องทำเพื่อชุมชน จนเกิดการรวมตัวกันในรูปแบบของประชาคมขึ้นได้

ข้อ 14. ประชาคมต้องรอให้ราชการจัดตั้งหรือไม่ ?

ประชาคมไม่ต้องรอให้ราชการสั่งการ เพราะประชาคมเป็นกิจกรรมทางสังคมที่สมาชิกของชุมชนมารวมตัวกันด้วยจิตสำนึกที่ต้องการแก้ไขปัญหาของชุมชน หรือมีความคิด

สร้างสรรค์ที่จะทำสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เพื่อความเจริญก้าวหน้าของชุมชนหรือท้องถิ่น ซึ่งคนเป็นเจ้าของให้เป็นชุมชนน่าอยู่อาศัยหรือชุมชนที่มีคุณภาพ

ข้อ 15. ประชาคมมีกฎหมายรองรับหรือไม่ ?

ประชาคมไม่มีกฎหมายเฉพาะรองรับ แต่การรวมตัวของสมาชิกในชุมชน เพื่อร่วมกันคิด ร่วมกันทำ เพื่อแก้ไขปัญหาหรือสร้างสรรค์สิ่งใหม่ๆ ให้แก่ชุมชน เป็นสิทธิขั้นพื้นฐานของพลเมือง ตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 อย่างไรก็ดี ประชาคมต้องมีกติกาของการอยู่ ร่วมกันหรือวินัยของชุมชนที่จะไม่ดำเนินการใดๆ ในสิ่งที่ฝ่าฝืนกฎหมาย ไม่ใช้กฎหมาย ไม่แสดงความก้าวร้าวหรือละเมิดสิทธิส่วนบุคคลให้เกิดความเดือดร้อนรำคาญแก่ผู้ไม่มีส่วนเกี่ยวข้อง

ข้อ 16. มีงบประมาณในการทำงานของประชาคมไหม ?

ประชาคมไม่มีงบประมาณเฉพาะที่จะใช้เป็นค่าตอบแทน หรือค่าใช้จ่ายอื่นๆ ให้แก่สมาชิกของชุมชนที่มา ร่วมกันคิด ร่วมทำในเวทีประชาคม แต่ข้อเสนอที่ได้จากการคิดร่วมกันของประชาคม มี 3 ลักษณะ คือ หนึ่ง เป็นข้อเสนอที่ประชาคมสามารถทำได้เอง โดยไม่ต้องใช้เงิน หรือ สอง เป็นข้อเสนอที่ประชาคมทำได้แต่ต้องขอความร่วมมือกับหน่วยงานอื่น หรือ สาม เป็นข้อเสนอที่ประชาคมไม่สามารถทำได้ต้องให้ส่วนราชการหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องทำให้ ข้อเสนอข้อสอง และข้อสามนี้ อาจได้รับการสนับสนุนงบประมาณจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ส่วนราชการ ภาคเอกชน องค์กรต่างประเทศ โดยขึ้นอยู่กับข้อเสนอของประชาคมว่ามีความสอดคล้องกับเงื่อนไขของหน่วยงานที่จะให้การสนับสนุนได้หรือไม่เพียงใด

ข้อ 17. ประชาคมสิ้นสุดเมื่อใด ?

ประชาคมไม่มีวาระการดำรงอยู่ เพราะประชาคมเป็นกระบวนการทางสังคม ซึ่งเมื่อมีการพัฒนากระบวนการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องจนเป็นวัฒนธรรมของชุมชน ก็จะกลายเป็นวิถีชีวิตของคนในชุมชน เมื่อใดที่มีปัญหาหรือสถานการณ์ต่าง ๆ เกิดขึ้น หรือมากระทบต่อสมาชิกชุมชน ก็จะเกิดจิตสำนึกที่จะมารวมตัวกัน ปรึกษาหารือในเรื่องใด เรื่องหนึ่ง หรือสถานการณ์ใดสถานการณ์หนึ่งต่อไปอย่างไม่สิ้นสุด และการที่สมาชิกของชุมชนได้มาร่วมกิจกรรมกันบ่อยครั้ง ก็ยิ่งจะทำให้เกิดความรัก ความหวงแหน ความเป็นเจ้าของความภาคภูมิใจในถิ่นที่อยู่อาศัยมากยิ่งขึ้น

ข้อ 18. เมื่อมีหน่วยปกครองส่วนท้องถิ่นแล้ว ทำไมจึงต้องมีประชาคมอีก ?

การปกครองท้องถิ่นเป็นเรื่องสำคัญของระบอบประชาธิปไตย ความสำคัญของระบอบประชาธิปไตย คือ ต้องฟังเสียงประชาชน และให้โอกาสประชาชนมีส่วนร่วม การมีประชาคมจะเอื้ออำนวยประโยชน์ในการบริหารราชการของหน่วยงานปกครองท้องถิ่น ที่จะรับทราบปัญหา ความต้องการของชุมชนได้ตรงตามความต้องการที่แท้จริง อันเป็นหัวใจของการให้บริการสาธารณะ ในหน้าที่ขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นนั่นเอง

ข้อ 19. คำว่า “ประชาคม” กับคำว่า “ชุมชนเข้มแข็ง” มีความเกี่ยวเนื่องกันอย่างไร ?

ประชาคมเป็นกิจกรรมอย่างหนึ่งของชุมชนที่เข้มแข็ง ต้องมีประชาคมในชุมชนก่อน จึงจะเป็นทางไปสู่ชุมชนเข้มแข็ง เพราะชุมชนเข้มแข็ง คือ ชุมชนที่สมาชิกของชุมชนมีความเข้าใจใน สิทธิ หน้าที่ เสรีภาพ ความเสมอภาคตามรัฐธรรมนูญ และมีความเชื่อว่าจะสามารถร่วมมือกันแก้ไข ปัญหา และพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ของคนในชุมชน ได้อย่างต่อเนื่องจนยั่งยืนกลายเป็นวิถีชีวิตของคน ในชุมชนที่จะยิ่งทำให้มีการเรียนรู้ร่วมกัน เกิดปัญญา สามารถพึ่งพาตนเองและดูแลรับผิดชอบชุมชน ได้ในที่สุด

ข้อ 20. ปัจจัยสำคัญที่จะทำให้ประชาคมเข้มแข็ง ?

ประชาคมจะเข้มแข็งได้โดย

1. สมาชิกตระหนักในหน้าที่ความรับผิดชอบและความเป็นเจ้าของชุมชน
2. ชุมชนมีผู้นำที่เข้มแข็ง และเป็นแกนนำที่กระตุ้นให้สมาชิกของชุมชนยอมรับ การทำงานเป็นกลุ่ม หรือการมีส่วนร่วมของทุกฝ่ายในการคิดและสร้างสรรค์ให้เกิดประโยชน์แก่ ส่วนรวม
3. ปลอดจากการสั่งการหรือครอบงำความคิดของสมาชิกในชุมชนแต่พร้อมเปิด โอกาสให้สมาชิกได้เรียนรู้ คิด ทำ ให้มากที่สุด
4. ประชาคมมีการแลกเปลี่ยน เรียนรู้ และมีความร่วมมือระหว่างประชาคม
5. ประชาคมมีกติกาวินัยของชุมชนในการอยู่ร่วมกัน

ข้อ 21. มีตัวอย่างประชาคมที่เข้มแข็งไหม

มี เช่น กลุ่มคนรักเมืองเพชร มีผลงานในการรักษาแม่น้ำเพชร และสิ่งแวดล้อมเมือง เพชรบุรี กลุ่มฮักเมืองน่าน จังหวัดน่าน มีผลงานในการรักษาสิ่งแวดล้อมและลุ่มน้ำน่าน ประชาคม ตำบลไม้เรียง จังหวัดนครศรีธรรมราช มีผลงานในเรื่องการพัฒนาอาชีพและสร้างรายได้ชมรมแม่วิวก ในตำบลปรางคอก จังหวัดลำปาง มีผลงานในเรื่องการพัฒนาอาชีพ และการรักษาสิ่งแวดล้อม ฯลฯ

บริบทอ่างเก็บน้ำเขื่อนแก่งกระจาน

ความเป็นมาของเขื่อนแก่งกระจาน

เขื่อนแก่งกระจาน เป็นเขื่อนเก็บกักน้ำที่สร้างกันแม่น้ำเพชรบุรี ที่ตำบลแก่งกระจาน อำเภอแก่งกระจาน จังหวัดเพชรบุรี โดยกั้นบริเวณเขาเจ้าและเขาไม้รวก ซึ่งอยู่ทางด้านเหนือของ เขื่อนเพชร ตามแถวถนนระยะทาง 27 กิโลเมตร และอยู่ทางด้านเหนือของเขื่อนเพชรขึ้นไป ตามแนวลำน้ำ ระยะทาง 66 กิโลเมตร

โครงการเขื่อนแก่งกระจานนี้ เป็นส่วนหนึ่งของโครงการพัฒนาลุ่มแม่น้ำเพชรบุรี ที่กรมชลประทานได้เสนอไว้ตั้งแต่ พ.ศ. 2485 หรือ เมื่อ 63 ปีที่แล้วมา ว่าจะต้องจัดสร้างอ่างเก็บน้ำที่แก่งกระจานเป็นอันดับที่ 2 และต่อไปก็จะต้องสร้างอ่างเก็บน้ำในห้วยแม่ประจันต์ และห้วยผากเป็นลำดับที่ 3 และที่ 4 เพื่อเก็บน้ำไว้ใช้ในการชลประทานแก่งที่จะถูกบุกเบิกขึ้นใหม่

เมื่อกรมชลประทานได้เปิดการชลประทานหลวงเพชรบุรีใช้งานในปี พ.ศ. 2493 แล้วก็ให้มีประชาชนเข้ามาบุกเบิกพื้นที่เพื่อทำนาทำไร่เพิ่มขึ้นทุกปีจนมีพื้นที่มากกว่าปริมาณน้ำที่จะจัดส่งให้ได้โดยการทดด้วยฝายแต่อย่างเดียว ซึ่งตรงตามรายงานของโครงการนี้ที่ได้เสนอไว้ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2485 นั้น หนึ่งพื้นที่นาในอำเภอเมืองและอำเภอบ้านแหลมของจังหวัดเพชรบุรีก็ยังคงได้น้ำชลประทานเหมือนกัน ฉะนั้น กรมชลประทานจึงได้ทำการสำรวจรายละเอียด และออกแบบเขื่อนแก่งกระจาน ในการที่จะใช้ทำการก่อสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2501 และรัฐบาลได้อนุมัติให้จัดดำเนินการได้ในฐานะเป็นโครงการในแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ในปี พ.ศ. 2504-2509

เขื่อนแก่งกระจานเริ่มสร้างเมื่อปี พ.ศ. 2507 และแล้วเสร็จเมื่อปี พ.ศ. 2509 โดยในการสร้างเขื่อนแก่งกระจานนี้ใช้งบประมาณในการสร้าง แบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือ งบประมาณแผ่นดินจำนวน 120 ล้านบาท และงบประมาณที่ใช้เงินกู้จากธนาคารโลกอีกจำนวน 40 ล้านบาท รวมเป็นค่าใช้จ่ายในการก่อสร้างเขื่อนแก่งกระจาน จำนวน 160 ล้านบาท

ลักษณะของเขื่อน

เขื่อนแก่งกระจานนี้เป็นเขื่อนดิน สูง 58 เมตร มีความยาวสันเขื่อน 760 เมตร สันเขื่อนกว้าง 8 เมตร และฐานส่วนที่กว้างที่สุด 250 เมตร ปริมาณดินทั้งหมดที่ใช้ในการก่อสร้าง จำนวน 4 ล้าน 3 แสนลูกบาศก์เมตร ทั้งนี้ รวมทั้งส่วนที่ใช้ปิดช่องเขาขาดอีก 2 แห่งด้วย

เขื่อนแก่งกระจานนี้สามารถเก็บกักน้ำได้ จำนวน 710 ล้านลูกบาศก์เมตร ทางปีกขวา มีฝายน้ำล้นซึ่งสามารถระบายน้ำได้ 1,380 ลูกบาศก์เมตรต่อวินาที และมีท่อส่งน้ำออกจากอ่าง 1 ท่อ ในสภาวะปกติสามารถส่งน้ำได้ 25 ลูกบาศก์เมตรต่อวินาที แต่ถ้าในสภาวะฉุกเฉินสามารถระบายน้ำออกจากอ่างฯ เพื่อรับอุทกภัยได้ถึง 75 ลูกบาศก์เมตรต่อวินาที ท่อส่งน้ำนี้เป็นท่อโดยขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง 3.50 เมตร ทำด้วยคอนกรีตเสริมเหล็ก ฝังอยู่ในหินซึ่งเบ้าฐานของเขื่อน มีบานประตูปิดเปิดเพื่อจัดน้ำให้ผ่านออกมาได้ตามความต้องการ

การอพยพราษฎรในบริเวณที่ถูกน้ำท่วม

ส่วนพื้นที่ที่แปรสภาพเป็นอ่างเก็บน้ำไปนั้น มีจำนวน 31,000 ไร่ ในเขตนี้เป็นไร่นาเพียงเล็กน้อย และมีผู้ที่ต้องอพยพเพียง 32 ครัวเรือน เป็นพลเมืองประมาณ 138 คน เท่านั้น จึงเกือบจะกล่าวได้ว่า การก่อสร้างเขื่อนแก่งกระจานนี้ไม่ได้ก่อให้เกิดความเสียหายและความลำบากให้กับประชาชนเลย เพราะได้อพยพราษฎรออกไปจากบริเวณที่จะถูกน้ำท่วมเมื่อปิดเขื่อนเพื่อเก็บกักน้ำ ซึ่งราษฎรจำนวน 32 ครัวเรือน ประชากร 138 คน ส่วนใหญ่จะเป็นชาวกระเหรี่ยงที่อาศัยอยู่ตาม

ริมแม่น้ำเพชรบุรี ตอนกลางของอ่าง จำนวน 4 หมู่บ้าน คือ หมู่บ้านวังวน หมู่บ้านท่าลิงลม หมู่บ้านแก่งมะค่า และหมู่บ้านแก่งกระจาน ซึ่งทั้ง 4 หมู่บ้านเดิมนี้น้ำท่วมจนอยู่ในอ่างเก็บน้ำ เขื่อนแก่งกระจานทั้งสิ้น

จากการที่ราษฎรที่อาศัยอยู่ทั้ง 4 หมู่บ้าน เป็นชาวกระเหรี่ยงที่มีภาษาพูดของตนเอง แต่พูดภาษาไทยได้ มีความเป็นอยู่ง่ายๆ รักสงบและรักสันโดษ ปลูกข้าวและพืชล้มลุกเพียงพอเลี้ยงชีพ ไปปีๆ หนึ่ง นอกจากนี้ก็มีการหาของป่าและล่าสัตว์บ้าง ส่วนบริเวณเหนือน้ำขึ้นไปก็มีชาวกระเหรี่ยง อาศัยอยู่ตามบริเวณริมแม่น้ำเพชรบุรีเพียงไม่กี่หลังคาเรือน การอพยพออกจากพื้นที่จึงไม่เกิดปัญหา ใดๆ เพราะเนื่องจากราษฎรดังกล่าวไม่มีเอกสารและกรรมสิทธิ์ที่ดิน กรมชลประทานจึงได้พิจารณา จ่ายค่าธรรมเนียมบ้านเรือนและค่าดินไม้ให้ทุกครัวเรือนด้วยความเป็นธรรม

แต่ต่อมาภายหลังปรากฏว่ามีคนไทยจากท้องถิ่นต่างๆ ในจังหวัดเพชรบุรีและจังหวัดใกล้เคียง เช่น จังหวัดราชบุรี จังหวัดกาญจนบุรี ได้พากันเข้าไปตั้งถิ่นฐานในบริเวณรอบอ่างเก็บน้ำ เขื่อนแก่งกระจานเพิ่มขึ้นจำนวนมาก ทางกรมชลประทานจึงได้ร่วมมือกับทางราชการของจังหวัด เพชรบุรีจัดให้มีการประชุมราษฎรเหล่านี้ให้ทราบว่าพื้นที่บริเวณที่เข้าไปตั้งถิ่นฐานอยู่นั้นเป็นเขต ที่น้ำจะท่วม ซึ่งก็มีบางส่วนอพยพกลับถิ่นฐานเดิม โดยเฉพาะชาวกระเหรี่ยงได้อพยพไปอยู่ทาง บริเวณขอบอ่างทางด้านทิศใต้ บริเวณห้วยเต่าคำและห้วยตากราย ซึ่งเป็นที่ชุ่มชื้นเหมาะกับการเพาะปลูก พืชไร่และปลูกข้าวเล็ก ๆ น้อย ๆ เพราะเหมาะกับอริยาศัยของชาวกระเหรี่ยงที่ชอบความเป็นอยู่ แบบง่ายๆ จึงไม่เกิดความเดือดร้อนแต่ประการใด และทางกรมชลประทานก็ได้ทำถนนลำลองจาก เขื่อนแก่งกระจานไปตามขอบอ่างฯ จนถึงหมู่บ้านของชาวกระเหรี่ยงเพื่อให้มีโอกาสดูแลภายนอก ด้วยความสะดวก

แต่ก็มีคนไทยบางส่วนที่ยังคงปักหลักตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณรอบอ่างเก็บน้ำเขื่อน แก่งกระจานโดยยึดอาชีพในการทำไร่และการทำประมงน้ำจืด และก็เพิ่มจำนวนขึ้นเรื่อยๆ โดยในปัจจุบัน มีชุมชนหมู่บ้านที่อยู่บริเวณรอบๆ ขอบอ่างเก็บน้ำเขื่อนแก่งกระจาน จำนวน 7 หมู่บ้าน 2 ตำบล คือ

1. ตำบลสองพี่น้อง จำนวน 2 หมู่บ้าน คือ
 - 1.1 หมู่บ้านวังวน หมู่ที่ 2
 - 1.2 หมู่บ้านท่าลิงลม หมู่ที่ 3
2. ตำบลแก่งกระจาน จำนวน 5 หมู่บ้าน คือ
 - 2.1 หมู่บ้านแม่คะเมย หมู่ที่ 5
 - 2.2 หมู่บ้านท่าเรือ หมู่ที่ 8
 - 2.3 หมู่บ้านน้ำทรัพย์ หมู่ที่ 9
 - 2.4 หมู่บ้านพุ่มเข็ม หมู่ที่ 10
 - 2.5 หมู่บ้านพุดอน หมู่ที่ 14

ซึ่งราษฎรใน 7 หมู่บ้านดังกล่าวข้างต้นบางส่วนยังคงประกอบอาชีพในการทำประมงน้ำจืดในอ่างเก็บน้ำเขื่อนแก่งกระจาน

ประโยชน์ที่ได้รับจากการสร้างเขื่อนแก่งกระจาน

1. เพิ่มพื้นที่นาที่ได้รับน้ำชลประทานซึ่งเดิมมีอยู่ 214,000 ไร่ ขึ้นอีก 122,000 ไร่ รวมเป็น 336,000 ไร่
2. ในฤดูแล้ง จะมีน้ำสำหรับเพาะปลูกพืชไร่ได้อีก 214,000 ไร่
3. แก้ไขปัญหาการขาดแคลนน้ำสำหรับอุปโภคและบริโภค ตั้งแต่ปากอ่าวเพชรบุรี ไปจนถึงหัวหิน
4. ช่วยบรรเทาอุทกภัยในเขตจังหวัดเพชรบุรี
5. ในด้านการไฟฟ้าที่เขื่อนแก่งกระจานนี้ สามารถติดตั้งเครื่องกำเนิดไฟฟ้าได้ 19,000 กิโลวัตต์ ซึ่งการไฟฟ้าฝ่ายผลิตได้ทำการติดตั้งเครื่องผลิตไฟฟ้าแล้วเสร็จเมื่อปี พ.ศ. 2518
6. ถนนที่ตัดจากเขื่อนเพชรเข้าเขื่อนแก่งกระจาน ระยะทาง 27 กิโลเมตร ได้ช่วยให้ประชาชนได้บุกเบิกทุ่งห้วยแม่ประจันต์ เพื่อปลูกอ้อยด้วยน้ำฝนขึ้นอีก
7. ถนนบนคันคลอง ช่วยให้การขนส่งพืชผลทางการเกษตรในเขตโครงการออกสู่ตลาดได้สะดวกและรวดเร็วขึ้น
8. อ่างเก็บน้ำเขื่อนแก่งกระจานยังเป็นแหล่งเพาะพันธุ์ปลา และเป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจได้เป็นอย่างดี

สภาพการทำประมงในอ่างเก็บน้ำเขื่อนแก่งกระจาน

1. ลักษณะของชาวประมง

ชาวประมงในอ่างเก็บน้ำเขื่อนแก่งกระจาน จะตั้งบ้านเรือนอยู่บนฝั่งรอบๆ อ่างเก็บน้ำเขื่อนแก่งกระจาน มีหมู่บ้านที่ประกอบอาชีพทำการประมงหลักๆ จำนวน 7 หมู่บ้านจาก 2 ตำบล คือ ตำบลแก่งกระจานและตำบลสองพี่น้อง จำนวน 110 ครัวเรือน มีชาวประมงจำนวน 136 คน คือ

1. ตำบลสองพี่น้อง จำนวน 2 หมู่บ้าน คือ
 - 1.1 หมู่บ้านวังวน หมู่ที่ 2 จำนวน 14 ครัวเรือน ชาวประมง 14 คน
 - 1.2 หมู่บ้านท่าสิงลม หมู่ที่ 3 จำนวน 30 ครัวเรือน ชาวประมง 38 คน
2. ตำบลแก่งกระจาน จำนวน 5 หมู่บ้าน คือ
 - 2.1 หมู่บ้านแม่คะเมย หมู่ที่ 5 จำนวน 2 ครัวเรือน ชาวประมง 2 คน
 - 2.2 หมู่บ้านท่าเรือ หมู่ที่ 8 จำนวน 24 ครัวเรือน ชาวประมง 29 คน
 - 2.3 หมู่บ้านน้ำทรัพย์ หมู่ที่ 9 จำนวน 9 ครัวเรือน ชาวประมง 11 คน